

REFERAAT

Diplomitöö "Harju-Madise kihelkonna hariduselu aastani 1940" koosneb 41 leheküljest, 12 lisest ja sisaldab 4 tabelit.

Töö eesmärgiks on anda ajalooallikate põhjal Harju-Madise kihelkonna hariduselu ülevaade alates 17. sajandi lõpust kuni aastani 1940. aastani, keskendudes hariduselu arengukaikudest ja õpetajate rollist hariduselu jätkupidavust.

Esimesed kaks peatüki käsitlevad 17. sajandi lõpul Eesti rahvakoolide rajaja B.G.Forseliuse eestvedamisel.

18. sajandi koolielu kohta andmed puuduvad, kuna sõdade ja tulekahjude tõttu on materjalid hävinenud.

19. sajandi lõpul, seoses Eesti rahvusliku liikumisega, avati ka Harju-Madise kihelkonnas palju kooli. Hariduselu jätkus hoogsalt kuni 1920-ndate aastateni, mil hariduspoliitika hakkas soosima suuri kooli. Selle tõttu suleti mitmed väikesed koolid Harju-Madisel.

Sellest ajast kuni 1940. aastani olulisi muutusi antud kihelkonna hariduselus ei toimunud.

Töös on kasutatud lisaks publitseeritud allikatele (8) ka arhiividokumente (73). Andmed on kogutud Eesti Riigiarhiivist ja Tallinna Linnaarhiivist.

Tiiu Ristain

HARJU - MADISE KIHELKONNA HARIDUSELU AASTANI 1940

Diplomitöö

Juhendaja: dots. M. Tilk

Tallinn 1997

REFERAAT

Diplomitöö "Harju-Madise kihelkonna hariduselu aastani 1940" koosneb 41 leheküljest, 12 lisast ja sisaldab 4 tabelit.

Töö eesmärgiks on uurida ajalooallikate põhjal Harju-Madise kihelkonna hariduselu arengut, alates esimeste koolide rajamisest 17.sajandi lõpul kuni aastani 1940. Samuti anda ülevaade kihelkonna koolide arengukäikudest ja õpetajaskonnast ning tõestada hariduselu järjepidevust.

Esimesed kaks kooli antud kihelkonnas rajati 17. sajandi lõpul Eesti rahvakoolide rajaja B.G.Forseliuse eestvedamisel.

18.sajandi koolielu kohta andmed puuduvad, kuna sõdade ja tulekahjude tõttu on materjalid hävinenud.

19.sajandi lõpul, seoses Eesti rahvusliku liikumisega, avati ka Harju-Madise kihelkonnas palju koole. Hariduselu jätkus hoogsalt kuni 1920-ndate aastateni, mil hariduspoliitika hakkas soosima suuri koole. Selle tõttu suleti mitmed väikesed koolid Harju-Madisel.

Sellest ajast kuni 1940. aastani olulisi muutusi antud kihelkonna hariduselus ei toimunud.

Töös on kasutatud lisaks publitseeritud allikatele (8) ka arhiividokumente (73). Andmed on kogutud Eesti Riigiarhiivist ja Tallinna Linnaarhiivist.

REPORT

The basic part of the graduation work "Educational life of the Harju-Madise parish until 1940" consists of 41 pages, 12 appendixes and includes 4 charts.

The first two schools in the Harju-Madise parish were set up at the end of the 17-th century leading by the founder of national schools B.G.Forselius.

The data of the 18-th century is missing because during wars and fires they have been destroyed. At the end of the 19-th century in connexion with Estonian national movement, there were opened lots of schools in the Harju-Madise parish.

The educational life continued in full swing, until the 1920 s when educational policy started to patronize large schools. Because of that several little schools were closed in the Harju-Madise parish.

From that time to the 1940 there were no vital changes in the educational life of the parish.

In my work I tried to give review of the development and scholars and to prove continuity of the educational life.

In addition to published sources (8) there have been used documents of archives (73). The data has been collected from the State Archives of Estonia and the Town Archives of Tallinn.

3.2. Vasalemma Algkool	27
3.3. Audevalja Algkool	28
3.4. Kloostri Algkool	31
3.4.1. Kloostri Täienduskool	32
4. Paldiski hariduselu kuni 1940.aastani	33
4.1. Paldiski koolid 1917. Aastani	33
4.2. Paldiski koolid 1918-1940	34
4.2.1. Paldiski Linna 6-klassiline Algkool	34
4.2.2. Paldiski Ühisraaealgümnaasium	36
4.2.2.1. Kalaasjenduse Täienduskool	36
Kokkuvõte	38
Kasutatud kirjandus	39
Lisad	42

SISUKORD

Referaat	2
Report	3
Sisukord	4
Sissejuhatus	5
1. Rahvaharidusest Harju-Madisel rootsi ajal (1561-1710)	6
2. Rahvaharidusest Harju-Madisel kuni esimese Eesti Vabariigi algusaastateni.	16
2.1. Leetse Algkool	16
2.2. Laoküla Vallakool	17
2.3. Ämari Algkool	18
2.4. Padise-Aruküla Vallakool	20
2.5. Madise-Risti Rahvahariduse Seltsi III järgu Erakool	23
3. Rahvaharidus Harju-Madisel Eesti Vabariigi lõpuaastateni	26
3.1. Põllküla Algkool	26
3.2. Vasalemma Algkool	27
3.3. Audevälja Algkool	28
3.4. Kloostri Algkool	31
3.4.1. Kloostri Täienduskool	32
4. Paldiski hariduselu kuni 1940.aastani	33
4.1. Paldiski koolid 1917. Aastani	33
4.2. Paldiski koolid 1918-1940	34
4.2.1. Paldiski Linna 6-klassiline Algkool	34
4.2.2. Paldiski Ühisreaalgümnaasium	36
4.2.2.1. Kalaasjanduse Täienduskool	36
Kokkuvõte	38
Kasutatud kirjandus	39
Lisad	42

1. RAHVAHARIDUSEST SISSEJUHATUS ROOTSI AJAL (1861-1918)

Läbi aegade on Eestimaal elanud inimene tahtnud olla haritud. Selleks oli vaja luua tihe koolidevõrk maakondades ja linnades. Ning erilist tähelepanu oli vaja pöörata just maal asuvate koolide rajamisele ja pidamisele, sest suurem osa eestlastest elas seal.

Käesolev diplomitöö käsitleb Eestimaal ühe piirkonna, Harju-Madise kihelkonna, koolide ja hariduse arengut. Andmed on saadud publitseeritud allikatest ning arhiivimaterjalide süstematiseerimisel ja analüüsimisel.

Esimesed koolid rajati sinna 17. sajandi lõpul Eesti rahvakooli rajaja B.G.Forseliuse eestvedamisel.

Järgnevatest aastatest materjal peaaegu puudub, sest sõdade ja tulekahjude ajal on see hävinenud. Arvata võib, et koole oli 18. sajandil ka suhteliselt vähe.

19. sajandi lõpul, Eesti rahvusliku liikumise ajal, avati Eestimaal palju uusi koole. Nii ka Harju-Madise kihelkonnas. Vahepeal samaaegselt tegutsenud 11 kooli olid aga 20-ndate aastate Eesti Vabariigi hariduspoliitika suunitusel sunnitud liituma suurematega. Kuid see ei takistanud Eesti koolide arengut.

Minu uurimused nendest koolidest lõppevad 1940. aastaga.

See teema pakkus mulle huvi sellepärast, et minu esivanemad pärinevad sellest kihelkonnast ning nad kõik on õppinud mingil ajal seal tegutsenud koolides. Huvi äratasidki juhuslikult leitud vanad tunnistused, õpikud, fotod ning siit-sealt kuulnud mälestuste katked.

Üheks põhjuseks sai ka veel see, et Harju-Madise kihelkonnast on pärit B.G.Forselius, kelle elu ja tööd on põhjalikult uuritud, kuid samas on jäetud praktiliselt tähelepanuta sama kihelkonna ülejäänud koolid, mis selle paikkonna inimeste elus on olnud tähtsal kohal.

Harju-Madise kihelkonna piirid on läbi aegade olnud väga erinevad.

Mina võtsin oma diplomitöö kihelkonna piiriks ala, mis kehtis käesoleva sajandi esimestel kümnenditel. Ja seda sellepärast, et sellesse piirkonda kuulusid enamus seal eksisteerinud koolidest.

Oma töös püüan anda ülevaate antud kihelkonna koolide arengukäikudest ja õpetajaskonnast ning tõestada selle kihelkonna hariduselu järjepidevust.

1. RAHVAHARIDUSEST HARJU-MADISEL ROOTSI AJAL (1561-1710)

Eestimaal poolteist sajandit kestnud nn. rootsi aja üheks kaalukamaks kultuuriliseks saavutuseks oli aluse panemine eesti rahva lugemisoskusele maakeelse trükisõna väljaandmise ja talurahvakoolide asutamisega. Rootsi poolt vaadates olid siinsed provintsid muuhulgas katoliikliku Poola ja õigeuskliku Venemaa vastu luterluse eelpostiks, mille kindlustamisel oli kiriklikul rahvaharidusel tähtis roll. Seetõttu on ka allikad, mille põhjal saab uurida kõnealust teemat, kirikuloolised.

Kirikuhalduslikult jaotati 1627.aastal Harjumaa kihelkonnad kaheks praostkonnaks. Kuusalu, Jõelähtme, Jüri, Harju-Jaani, Kose ja Juuru kuulusid Ida-Harju praostkonda ning Keila, Rapla, Hageri, Harju-Madise ja Risti Lääne-Harju praostkonda. Viimased kaks olid alates 17.sajandi algusest ühendatud, kuid 1638-1710 oli Risti kirikus eraldi diakon.

Harjumaa on läbi aegade olnud Tallinna mõjuväljas kõige sellest tuleneva hea ning halvaga. Tallinnast lähtuvaid liiklussooni pidi rändasid nii rahumeelsed reisijad kui vaenuväed ja epideemiad. Linn oma kultuurimõjudega ei ole Harjumaa talupojale kunagi väga võõras olnud, kirikuõpetajale aga tähendasid linnalähedased kogudused sageli prestiizikat tõmmet ja karjäärivõimalust. Harjumaast üldisemas plaanis kõneldes ei tohi ära unustada rannapiirkonna avatust merele, kontakte Soomega (sealhulgas ulatuslik sisseränne 17.sajandi I poolel) ning rootsi asustust, mis oli ulatuslikum Ristil ja Harju-Madisel (Pakri saared).

Vaatamata kuningavõimu püüetele Eestimaa kirikuelu korraldada ning sinseid religioosseid ja hariduslikke olusid Rootsi omadele lähendada, saab rahvahariduse edenemisest rootsi aja esimesel poolel rääkida üksnes usuliste harjumiste süvenemise ja kirikudistsipliini paranemise mõttes. Lugemisoskuse levimise kohta talupoegade hulgas on sellest ajast esitada vaid üksikuid kaudseid andmeid ja oletusi. Rõhutagem, et kirik, mille korraldada oli rahva harimine, ei pidanud lugemisoskust iseseisvaks eesmärgiks, vaid vahendiks, mis aitab ristiusu põhiteadmisi s.o. katekismust ja kirikulaule paremini omandada. Enne kihelkonnakoolide asutamist ja ulatuslikumat lugemaõpetamise algust 17.sajandi viimasel veerandil põhines nende teadmiste omandamine suulisel traditsioonil ja mälul.

Liivi sõda (1558-1583) jättis endast maha rüüstatud ja lagunenud kirikud. Rängalt puudutas sõjategevus Tallinnaga piirnevaid kihelkondi - Jõelähtmet, Jürit ja Keilat. Paljud kogudused olid sõja järel hingedarjaseta, vähesed tegutsevad vaimulikud olid pahatihti eesti keelt mitteoskavad võõramaalased, kelle hulgas eriti Soomest ja Rootsist saabunute haridustase oli üsna madal. Rahva usuliste kujutelmade põhisisuks oli isepärane segu katoliiklikust pühakutekultusest, muinasusundi reliktidest ning sellelt pinnaselt kerkinud religioossest omaloomingust. Näiteks B.Russowi kroonikas on juttu, et 1564.aastal on üks Kuusalu mees neljapäeva kutsunud pühitsema pühapäeva asemel. Ja veel sajand hiljem kirjutab Harju-Madise pastor Johann Forselius oma tähelepanekute põhjal eestlaste kohta: "Neljapäeva peavad nad iseäranis kõrgeks ja pühaks, toimetavad sellel päeval harilikult oma nõidumisi, hoiavad end mitme töö eest, ja neljapäev on neil palju suurema au sees kui pühapäev.

[---] Selle päeva õhtul ei ketra nad iialgi, öeldes, et siis ei kosuvat loomad, ka tulla lammastel keerutustõbi. Neljapäeva õhtul ei küta nad sauna. Oma lapsed viivad nad hea meelega neljapäeval ristimisele ja loodavad ebausklikult, et lapsed siis paremini kosuvad."

Tõsisemad katsed usuelu ja kirikukorralduse alal korda luua saadi ette võtta alles Liivi sõja lõppedes. 1584.aastal alustas tegevust Tallinna piiskopiks määratud Kristian Agricola (1551-1586), kuulsa Soome usu-uudaja ja soome kirjakeele rajaja Mikael Agricola poeg. Kirjas kuningale ennustas piiskop, et vaevarikas saab olema too "tuua aadel, vaimulikud ja rahvas tagasi kiriku korra juurde". Agricola abiliseks maakirikute visitaatorina sai Tallinna toomkiriku pastor David Dubberch (surn.1603). Agricola ja Dubberchi tegevusest ning Eestimaa 16.sajandi usuoludest on kirjutanud põhjalikult Sulev Vahtre.

1586.aastal, pärast Agricola surma, sai Dubberch kogu Eestimaal visitatsioonide pidamiseks volikirja, milles on kirja pandud põhinõuded, mida koguduste visiteerimisel tuleb järgida. Harjumaal visiteeriti Jüri, Kose, Jõelähtme, Hageri, Keila, Rapla, Juuru, Harju-Jaani, Kuusalu, Padise kloostri, Harju-Madise ja Risti kogudust. Tingimata vajalikuks loeti kirikuraamatute ja registrite pidamist, tungivalt nõuti, et pastorid pühapäeviti enne ja pärast jutlust Lutheri katekismusest viit peatükki hästi aeglaselt ja selgelt 2-3 korda ette loeksid ning nii kaua "ette mäluksid", kuni need vaestele inimestele meelde jäävad. Enne pihilevõtmist oli vaja igaüht kontrollida katekismuse tundmises ja sundida usinalt armulaua käima. Katekismuse õppijate, eriti noortega kästi käituda leebelt, hoiduda pealekärkimisest. 1593. aasta visitatsioonikord kehtestas trahvisüsteemi kirikust puudujate karistamiseks.

Kooliasjade korraldamisel piirdusid Agricola ja Dubberchi püüdlused Eestimaa linnadega (lisaks Lihula alevik). Agricola visitatsiooniinstruktsioonis esineb siiski nõue otsida talupoegade hulgast andekaid poisse, keda võiks saata Tallinna toomkooli või Haapsalu linnakooli õppima. Nii tõuseks rahva enese keskelt inimesi, kes suudaksid "külgesündinud emakeele" abil "vaestele järglastele" anda palju paremat õpetust "kõike selgesti ja arusaadavalt ette mäletsedes". Kaugemaid sihte talurahva harimisel ei lubanud seada maal valitsenud olud. Köstreile, neis üksikuis paigus, kus neid ka leidis, ei seatud veel ülesannet talurahvast iseseisvalt õpetada või katekismust ette lugeda, vaid piirduti nõudmisega abistada pastorit jumalateenistusel ja kiriklikes toimingutes. Nii mõnigi kirikuõpetaja on enne kogudusekoha saamist, mis tähendas tõusu nii karjääri kui sissetuleku mõttes, töötanud Tallinna toomkoolis või linnakoolis. Ka kaks Harju-Madise kirikuõpetajat - Johannes Mathiae ja Johann Forselius, olid enne Tallinna toomkooli rektorid.

17.sajandi algul puhkes taas Rootsi-Poola sõda, millele lisandusid 1601-1603.aastal äärmiselt laastav ikaldus, näljahäda ja katk, mille katastroofilised tagajärjed ei lubanud eelmise sajandi lõpul väljendatud kirikuelu korraldamise taotlusi pikka aega kõne alla võtta. 1603.aastal suri ka teenekas visitaator David Dubberch. Põhja-Eestis olid veel 1620.aastal 3/4 adramaadest tühjad, kogu Eesti elanike arv võis ulatuda umbes 100-200 tuhandeni. Allikad sellest perioodist on väga napid.

Vanim säilinud maakoguduse meetrikaraamat kogu Eestis pärineb

Keilast. Sellest leiame järjepidevad märkmed ristimiste, armulaua käinute, abielude ja kiriklike matuste kohta aastaist 1620-1628 (1627 v.a.), mis lubamata küll teha suuremaid üldistusi, näitavad kirikliku kasvatustöö järkjärgulist edenemist. Tollase tava kohaselt said noored esimest korda armulauale 14-16 aasta vanuselt pärast seda, kui nende palvetamisoskust ja ristiuse tundmist oli eelnevalt kontrollitud. Armulaua pidi koguduse liige käima Martin Lutheri manitsuse kohaselt 3 korda aastas - selle sakramendi sisu jäi aga rahvale veel kauaks ajaks õige arusaamatuks, segunedes talupoja teadvuses endisaegsete kommete ja naiivsete uskumustega. Harju-Madise ja Risti õpetaja Johann Forselius kirjutab: "Püha õhtusööma ajal teevad mõned nii, nagu pühiksid suud, kuid lasevad hoopis mõned tilgakesed viina rätikusse ja tarvitavad seda pärast haigete silmade, kõrvade jm. juhtumite puhul arstimiseks. Õpetaja peab jälgima, et lauakäijad, nagu nad tihti teevad, õnnistatud leiba suust välja ei võtaks ja seda pärast nõidumise jaoks ei tarvitaks."

Üldisemas plaanis võib väita, et kuigi kirik rahva elus järkjärgult kindlama koha võitis ning üldine kirikudistsipliin ajapikku paranes, jäi talupoja suhe kirikuga suuresti väliseks kombetäitmiseks, mida mõtestasid ametlikust usutunnistusest kohati vägagi erinevad rahvalikud arusaamad.

17. sajandi II veerandil pandi Eestimaa usu- ja hariduselule kindlam alus, tänu millele hiljem võidi hakata mõtlema ka talurahvakoolide asutamisele. Kuningas Gustav II Adolf saatis 1627. aastal Tallinna Västeråsi piiskopi Johannes Rudbecki uurimaks Eesti- ja Liivimaad puudutavate üldisemate reformikavade raames ka kiriku- ja haridusolude parandamise võimalusi. Rudbeck oli üks Rootsi hariduselu suunaandjaist ning vaatamata sellele, et tema Tallinnas viibimine jäi episoodiks, mis otseseid tulemusi andis vähe, märkis see ometi maha sihid, mis emamaal. 1630. aastal asutati Tartusse gümnaasium, millest sai kahe aasta pärast ülikool ning 1631. aastal avas ukse Tallinna gümnaasium. Selle juures tegutses 1634. aastast trükikoda, kus trükiti ka eestikeelseid raamatuid, mis omakorda elavdas eesti kirjakeele edendamist. Olukord maal oli Rootsi võrreldes paraku märgatavalt mahajäänum ning ümberkorralduste viljad lasid end veel kaua oodata.

1638. aastal sai Eestimaa lõpuks piiskopi, kes laialdaste volituste ja suure järjekindlusega kiriku- ja kooliasju korraldama hakkas. Piiskop Joachim Jheringi ajast (1638-1657) on Harjumaalt säilinud mitu visitatsiooniprotokolli, milles peegelduvad nii olukord kihelkondades kui ka kirikuvõimude taotlused. Pärast piiskopi teist ulatuslikumat visitatsioonireisi, arvatavasti 1642. aastal, pandi kirja kokkuvõtlik loend. Alljärgnevalt mõni lõik. Algul mõned avastatud puudused, siis põhjused:

Puudused:

[---]

*Paljud neist ei suuda kristliku õpetuse peatükkide paljast tekstigi üles ütelda, koguni mitte "Meie isa" paluda.

*Keegi taluinimestest ei taha lapsi ABC-raamatukestest ja katekismusest lugema õppida lasta.

*Ka mõned junkrud ei lase seda, teab mis tarbetust kartusest.

Põhjused:

[---]

*Läbiajamine puuduvate hädavajalike raamatuteta, mille abil nad teadmiseni võiks jõuda.

- Eestikeelne Piibel.
- Väikeseformaadiline eestikeelne katekismuseraamat.
- Eestikeelne palveraamat.
- Eestikeelne evangeeliumiraamat.
- Eestikeelsed rütmi seatud lauluraamatud.

*Kõstrite ja kaplanite puudumine, kes sooviks lapsi õpetada ilmunud ABC- ja teiste raamatukeste järgi.

*Kitsidus väheste ilmunud eestikeelsete raamatute, ka väikese ABC-raamatukese muretsemisel ja ostmisel, nii palju kui on tasuta välja jagatud, pole vastu võetud ja kasutatud. [---]

ABC-raamat, millest dokumendis juttu on, trükiti tõenäoliselt 1641.aastal ning see on teadaolevalt esimene eestikeelne aabits. Piiskop Jhering lubas sinodil 25.jaanuaril 1642 selle välja saata ning lastele kätte jagada. Aabitsa järgi pidid palumist ja lugemist õpetama pastorid ise, kõstrid ning üliõpilastest koduõpetajad mõisates perele ja töölistele, eriti aga kasvavatele eesti poistele ja tütarlastele. Kõnealune aabits ei olnud midagi muud kui Stahli käsiraamatus (1632) avaldatud katekismuse eraldi väljaanne, mille ees tole aja kombe kohaselt pidi olema lehekülg fraktuurkirjas alfabeediga ja võibolla ka teine harjutussilpidega.

Kindlad andmed rahva järjepidevast koolitamisest 17.sajandi keskpaigast on siiski ainult ühest kihelkonnast - rannarootsi asustusega Noarootsist. Sealsele koolile pani 1650.aasta paiku aluse pastor Isaac Suenonis Mariaestadius Hasselblad, piiskop Jheringi väimees.

Kui lugemisoskus jäi talupoegade seas suhteliselt haruldaseks kuni koolide ulatuslikuma asutamiseni sajandi kahel lõpukümnnendil, siis ristiusu tundmine edenes järk-järgult ühes kirikukorralduse paranemise ja üldise majandusliku olukorra stabiliseerumisega.

Alates 1630.aastaist hoogustus eestikeelse kirikukirjanduse väljaandmine.

Eestikeelne raamat oli hädavajalik eeldus rahva õpetamisel ja samas ka vahend, mis aitas parandada enamasti saksa, rootsi või soome päritolu vaimulike eesti keele oskust ning kutsus neid tegelema eesti kirjakeele arendamise ja normeerimisega. Sellesse töösse oli haaratud ka mitu Harjumaa kirikuõpetajat. Näiteks Hageri pastor Christoph Blume sulest ilmus neli eestikeelset vaimulikku käsiraamatut, kus olid lisaks lauludele ka noodid. Keila kirikuõpetaja Anton Heidrich aga kirjutas väikese eestikeelse katekismuseõpiku, mille seletamist abistas suur õlimaal - nn. pildiõpetus. Harju-Madise ja Risti pastor Gabriel Herlin pidas Heidrichi õpetamismeetodit ebasobivaks ja ketserlikuks, mis põhjustas kahe kirikuõpetaja vahel suure tüli.

Esimesed kindlad andmed talurahvakoolide kohta Harjumaaal pärinevad 1680.aastatest. Kuigi juba 1655.aastal otsustas Eestimaa provintsiaalsinod igas kihelkonnas koolmeistri ametisse võtta ning ka 1675 aasta nn. õpetajate privileegis nähti ette koolimajade ehitamine ja koolmeistrite ametissevõtmine, puudusid selleks veel nii majanduslikud

tingimused kui vastava ettevalmistusega inimesed. Asi hakkas liikuma, kui kohtadel tärkavat initsiatiivi asus toetama kuningas Karl XI poliitika, mille sihiks oli lugemisoskuse levitamise kaudu lähendada eesti rahvast ristiusu tundmise tasemelt emamaa elanikele.

Harjumaal sai talurahva süstemaatiline lugemaõpetamine alguse Jõelähtme ning Harju-Madise ja Risti kihelkonnas.

Koolihariduse algus Harju-Madise ja Risti kihelkonnas on oluline teetähis kogu Eesti kooliajalooos. Seal alustas oma koolitööd Bengt Gottfried Forselius. Tema isa, Johann Forselius, Harju-Madise ja Risti õpetaja (1641-1684), õppis Uppsala ülikoolis usuteadust ja tegutses seejärel Helsingis. Rootsi valitsus määras ta Tallinna Toomkooli rektori kohale. 1636.aastal immatrikuleeriti ta Tartu ülikoolis, kus kaitses ka magistrikraadi. J.Forselius oli abielus Anna Andrese t. Falkiga. B.G.Forselius sündis 1660.aasta paiku.

B.G.Forselius olevat eesti keele kiiremini ja paremini ära õppinud kui maakeelt ametis kasutanud pastorid. Forselius õppis arvatavasti Tallinna gümnaasiumis ja seejärel Wittenbergi ülikoolis õigusteadust, mis jäid aga pooleli, mille põhjuseks oli isa haigus, mis lõppes surmaga 1684.aasta jaanuaris. Igatahes on Bengt Gottfried 1683-1684.aasta talvel taas kodumail ning alustas Arul Risti pastoraadi rehetas oma koolmeistritegevust.

Risti koguduse diakoniks oli Rootsist Kalmarist pärit Gabriel Herlin (1647-1709), kes oli abielus B.G.Forseliuse õe Ingridiga ning kokkuleppe kohaselt pidi äia surma järel saama Harju-Madise ja Risti õpetajakoha. 1683.aasta sügisel manitses Herlin kantslist poisse kooli saatma ning vaatamata kuulujuttudele, kogunes 50 õpilast. Poiste õpetamise eest tasu ei võetud. Arvatavasti võttis B.G.Forselius juba Ristil kasutusele uue lugemaõpetamise meetodi, mis põhines eelkõige silpide kaupa veerimisel ja kaashäälikute ümbernimetamisel. õpetamistöö käigus sai selgeks eesti kirjakeele reformimise vajadus, aabitsa uuendamine jne.

1686.aasta sügisel võttis Forselius ette reisi Stockholmi, kaasas kaks eesti poissi - Ignatsi Jaak ja Pakri Hansu poeg Jüri. Poisse kuulas kuningas. Kuningas määras koolimajade ehitamise Harju-Madisele ja Ristile.

Vaevalt, et Harju-Madise ja Risti asjad olid Forseliuse Stockholmi-reisi esmaseks sihiks. Pigem tundub saavutatatu kompromissina, millega võis koju saabuda. Kui Liivimaa kohta oli kuningas juba 1686.aasta I poolel (enne Forseliuse visiiti) andnud korralduse iga kiriku juurde kool asutada, siis Eestimaa kubermangus tuli samalaadset otsust oodata veel 3 aastat. Nii või teisiti oli kodukant Forseliusel meeles. Kõnealusel Karl XI korralduses 31.detsembrist 1686 on öeldud, et talulastele lugemise õpetamiseks ja kristliku õpetuse edendamiseks tuleb (Eesti)maal siin-seal ehitada mõni koolimaja, eeskätt Harju-Madisel ja Ristil, sest seal on mõisate reduktsioon juba läbi viidud. (Reduktsiooni läbi kuulus kuningale ka Harju-Madise ja Risti kirikute patronaadiõigus.) Nimetatud kahe kiriku juurde tuleb juba sel talvel koolimaja ehituseks vajalik kogus palke kokku vedada. Ühtlasi sai Riigikontor korralduse eraldada mõlema kihelkonna sissetulekuist koolmeistrite ülalpidamiseks 50 hõbetaalrit.

Kirjas 8.veebruari 1687 andis asehaldur Adolf Tungal kuninga käsu Harju-Madisele ja Ristile edasi, täpsustades, et koolimajal peab olema kaks kõrvutiasetsevat kambrit, kumbki 3 sülda pikk ja lai, ning väike eeskoda. Ehkki tegemist oli kroonu maadega ning kuninga ja asehalduri korralduses

selgelt kirjas, et koolimajad tuleb ehitada kirikute juurde, pidi G.Herlin 4.märtsil 1687 piiskopile ja konsistooriumile kaebama Risti mõisahärra Nikolai von Höwelni peale, kes olla teatanud, et ta võib koolimaja jaoks anda tüki maad kuskil eemal või ka seda üldse mitte anda. Konsistooriumi istungil 17.juunil 1687 kinnitati seisukohta, et koolimaja tuleb parema järeelvalve pärast ehitada pastoraadi lähedale ning otsustati von Höwelni mõjutamiseks asi kindralkubernerile ette kanda. Pärast seda saadi ehitustööd käima nii Risti kiriku juures Arul kui ka Harju-Madisel. Seisuga 21.juuni 1688 oli Arul osalt Gabriel Herlini enese laenu varal koolimaja saanud hea laudkatuse alla ning korstengi oli pooleli üles laotud. Sügiseks loodeti ehitus valmis saada. Harju-Madisel olevat aga magister Gustav Johann Laurentius lasknud ehitada kaks kambrit rohkem kui asehaldur käskis (seega neli kambrit) ning aknaavad 30 klaasi jaoks. Kust kõige selle tarvis vahendeid hankida, ei oska pastor Herlin arvata.

1687.aasta sügisel sai Gabriel Herlin kokku 25 õpilast, keda tema järeelvaatamisel õpetas Raði Tomase nimeline poiss.

1688.aasta suveks oli Arul koolis käinud juba 75 poissi, lugedaoskajate arv oli aga suurem - Harju-Madisel kokku 60 ja Ristil 84, sest lugemise selgeks saanud lapsed asusid teisi õpetama. Üksteist õpetatud koguni karjas käies. Peale selle oli seatud lugemist õpetama kaks jalust vigast santi.

1688.aasta sügisel vahetasid G.Herlin ja G.J.Laurentius vastastikku elukohad ja kogudused. Herlin oli mõlema koguduse pastor, elas Arul. Laurentius asus Harju-Madisele diakonikohale.

1688.aasta sügisel oli B.G.Forselius Liivimaa superintendent Johann Fischeri lähetusel heade kaaskirjadega teist korda Stockholmis. 17.septembril 1688 sai ta vastavalt Fischeri ettepanekule kuningliku volituse jätkata koolide asutamist Eesti- ja Liivimaal piiskopi ning superintendendi käe all. Riigikontor sai korralduse eraldada selleks Forseliusele kolmel aastal (1689-1691) 200 riigitaalrit e. 400 hõbetaalrit. Paraku ei õnnestunud Forseliusel avanenud uusi võimalusi oma töös kasutada, sest laev, millega ta Rootsist tagasi pöördus, läks ühes kõigi reisijatega põhja. Eestimaa konsistoorium tegi 29.detsembril 1688 piiskopile ettepaneku riigi poolt Forseliusele koolide asutamiseks eraldatud raha välja jagada, et iga pastor endale ise koolmeistri võiks palgata. Ettepanek ei leidnud aga toetust ning Eestimaa kooliasjad jäid endiselt Liivimaaga võrreldes tervikuna lahendamata ja venima. Alles 8.augustil 1689 andis kuningas Eestimaa kindralkubernerile korralduse välja selgitada, kas ka Eestimaal oleks võimalik ilma riigi sissetulekuid vähendamata talunoorte koolid asutada nii nagu Liivimaal. Kindralkubeneri seisukoht, et kõige mõistlikum oleks laste õpetamine jätta köstrite hooleks ning nõnda vaid köstrimajadele koolitoa juurdeehitamisega odavalt läbi ajada, valmistas kirikuõpetajatele suure pettumuse. Konsistooriumi nõudel pidid pastorid selles asjas oma arvamuse kirjalikult avaldama.

1690.aasta juulis võttis Eestimaa rüütelkonna maapäev lõpuks vastu otsuse koolide kohta. Iga kihelkond pidi ehitama akendega koolitoa, kus köster peab hakkama lapsi õpetama. Koolitööks sobimatud köstrid tuleb lahti lasta ja tublidega asendada, kusjuures pastorid ei tohi köstreid üleliigse tööga koormata. Nagu näha, ei nõustunud aadel eraldi koolmeistriga, köstrile ei

lubatud koolitöö eest mingit lisatasu, eraldamata jäi koolimaa ning täpsustamata, kas koolimaja peab asuma kiriku või köstrimaja juures. Harjumaa rüütelkonna seisukoht 17.septembrist 1690 viimases küsimuses oli järgmine: koolimajad ehitatagu kiriku maale, eestseisjad peavad kihelkonna mõisnikele kätte näitama, kui palju kellelgi tuleb ehitusmaterjali muretseda. Ehkki rüütelkonna otsus oli vaimulikele pettumuseks, pidi 1690-1691.aasta talvel selle kohaselt kõigis Eestmaa kihelkondades algama koolitubade (-majade) ehitamine.

Harju-Madise ja Risti kooliolude käsitus jäi pooleli 1688.aasta sügisega, mil pastor Gabriel Herlin Harju-Madisele ja diakon Gustav Johann Laurentius Ristile kolis. 28.novembril 1688 tuletas Herlin konsistooriumi istungil meelde, "kuidas Tema Kuninglik Majesteet kogu maale eesti maakoolide asutamisega armu osutab. Nüüd on ta (Herlin) Jumala armu läbi niikaugele jõudnud, et kaks kooli on üles ehitatud ja katuse alla saadud. Kooliasjus on tal kaks muret kurta. Esiteks pole ta veel kätte saanud 1688.aasta koolmeistritasu, mis kuninga korraldusega määrati. Teiseks on puudus aabitsatest. Ta on raamatutrükkalile (Christoff Brendelen) korduvalt kirjutanud ja teda palunud, et ta vastavalt Riia ministeeriumi tsensuurile mõned talle trükkida ja saata võiks, talle olevat aga ära öeldud." G.Herlin palus, et konsistoorium võiks talle abistava käe ulatada ja aidata tal esmalt palk ja seejärel mõned kooli- ja aabitsaraamatud kätte saada. Konsistoorium otsustas, et koolmeistri palga asjus peab pastor kõigepealt kuningliku rentmeistri poole pöörduma, kui see peaks määratud vahendid mitte eraldama, tahetakse asi kindralkubernerile ette kanda, kuid enne kui pole rentmeistri poole pöördutud, ei taha konsistoorium asjaga tegemist teha. Aabitsate kohta öeldi, et neid tuleb senikaua vanaviisi trükkida, kuna Rootsist pole teistsugust otsust tulnud. Herlini ettepanek avaldada trükkis väike lauluraamat (koolilaste tarbeks) otsustati arutusele võtta tuleval konvendil.

Praost Anton Heidrichi kirjust konsistooriumile 22.oktoobril 1689 selgub vägagi huvitav tõsiasi - Gabriel Herlin on Stockholmis (aga miks mitte siin, küsib Heidrich etteheitvalt) kooliasjus ettepaneku teinud võtta võõrastest kihelkondadest poisse, et neid oma koolis oma õpetamismeetodil õpetada. Heidrichi arvates ei ole Herlini õpetamismeetodit (sedasama kasutas ka Forselius) konsistooriumis veel nii põhjalikult uuritud, et seda üldiselt kasutusele võtta. Võimalik, et G.Herlinil on olnud mõte pärast B.G.Forseliuse surma avada Harju-Madisel midagi koolmeistrite seminari taolist Eestimaa kubermangu jaoks. Oli tal ju kasutada avar koolimaja, mis Laurentiuse soovi kohaselt ehitati koguni nelja kambriga. Ettepanek langeb aega, mil kuningas oli just Eestimaa kubermangu kooliasjad tõsisemalt käsile võtnud ning arvatavasti lootis Herlin sellega seoses ka raha riigikassast või osa Forseliusele määratud inspektoripalgast, mida konsistoorium omakorda tahtnuks kasutada kohtadel koolmeistrite palkamiseks.

1691.aasta kooliaruandesse on Herlini sõnade järgi kirjutatud, et "tema juures olevat kool mitte ainult üles ehitatud, vaid ka talunoorte õpetamine täies hoos. Ka Ristil peab kool ehitatud saama, sealne noorus käib seni Harju-Madisel koolis." Arvatavasti on protokollija Risti kooli seisukorda ebatäpselt kirjeldanud - tegelikult oli koolimaja peaaegu valmis. Seda ei saadud aga kasutusele võtta, sest kolimise tuhinas jäi lõpetamata korsten, mis 1688.aasta juunis pooleli oli. "Koera sabast" saadi üle alles kolme aasta

pärast - 12. detsembril 1692 on Köna Mattisele makstud 12 vasktaalrit Aru kooli korstna ladumise eest. Kooliaruandes 1693. aasta jaanuarist märgitakse, et Ristil on küll kool ehitatud, aga ikka veel lõpetamata, ehkki G.J. Laurentius on raha selleks välja pannud. Herlin lubanud Risti koolmeistri tasu eest hea seista, kui vaid juba õpetama hakataks. Harju-Madise kooliolude kohta leidub lühike, aga kõnekas fraas - "täielik õitseng."

19. augustil 1694 Harju-Madisel toimunud visitatsioonil pandi kirja vaid kiidusõnu. Gabriel Herlin "eksamineeris noorust katekismuses mõlemas keeles, mis läks hästi, ja pärast seda eksamineerisid kogudust ka kõrgesti austatud visitaatorid ja see läks üsna kenasti, noored oskasid ka üsna hästi lugeda ja viisi pidada". Piiskop Joachim Salemani allkirjaga visitatsioonikokkuvõttes (30. augustist 1694) kiidetakse kõrgelt Herlini hoolt ja tänatakse jumalat, et nii eestlastest kui rootslastest koguduseliikmed õige häid edusamme üles näitasid. Leidus vaid mõni üksik, kes ristiusu peatükke ühes pihi ja palvetega ei osanud, enamuse teadis aga ka Lutheri seletusi. Taas kiideti laste head lauluoskust. Küsimusi on tekitanud siiski asjaolu, miks on 1680. aastal makstud ühele poisile kirikus laulmise eest, kui samal ajal oli ka köster ametis. Kiriku arvetest selgub, et 29. augustil 1680 on tõepoolest Hansu nimelisele poisile makstud lauluteenistuse eest 10 riigitaalrit. Ehk peitub siin koguduse hea lauluoskuse põhjus.

Visitaatorite küsimusele kooliasjade kohta vastas pastor, et "tal on oma kiriku juures 288 hinge, kes kõik lugeda oskavad." Nende nimed on pastor kirikuraamatusse märkinud. Köstril oli kahe külimitu suurune külvimaa ja kiriku poolt ette nähtud 18 vasktaalrit palgaraha, mida talle aga pole seni vahendite puudumise tõttu maksta saadud. Köstri kõrval oli aga "eraldi koolmeister, kes Tema Kuninglikult Majesteedit palka saab" - 8 riigitaalrit ja lisaks 6 riigitaalrit kostiraha. Tuletagem meelde, et 31. detsembril 1686 kuninga poolt määratud tasu koolmeistrile Ristil ja Harju-Madisel oli kokku 50 hõbetaalrit ehk 25 riigitaalrit. G.J. Laurentiuse kirjas 19. detsembrist 1692, milles ta kurdab Risti kiriku ja kirikumõisa kehva olukorra üle, on Herlini kohta süüdistavalt vihjatud, et "mingit kooli (Ristil) ei peeta, samal ajal (on) sellest hoolimata Tema Kuningliku Majesteedi antud raha arvatavasti välja makstud".

Harju-Madisel visiteerimise juures viibinud Laurentius kaebas, et temal pole seni mingit koolmeistrit olnud ja üldse on ta täiesti kõigest kõrvale jäetud. Kui midagi kiriku asjus otsustatakse, võiks temalegi tähelepanu osutada. Rahulolematust patori ja diakoni tüli suhtes väljendasid ka sakslastest koguduseliikmed. Veel oli visitatsioonil kurtmist kihelkonna kaheks jagunemise üle - kaks vaimulikku, kahel maksud.

Konsistooriumi istungil 3. aprillil 1695 olid Herlini-Laurentiuse tüliküsimused taas arurusel. Laurentius luges üles hulga olulisi dokumente, mida Herlin peaks järgmisel kokkusaamisel ette näitamiseks kaasa võtma, nende seas "täpne arve Tema Kuningliku Majesteedi kooliraha kohta, mida ta paljude aastate eest on saanud, ometigi Risti kiriku juures vaid pool aastat kooli pidanud." Laurentius kinnitas, et "ta pole talupoja-koolmeistri tarvis mingit kostiraha saanud" ja palus, et see talle aega viitmata välja makstaks. Soovitud kokkusaamine toimus 19. juunil Risti kiriku eestseisjate leitnant Lepsi ja kornet Dannenfeldi juuresolekul. Koolmeistritasu asjus andis Herlin järgmise seletuse - seni pole Ristil mingit kooli peetud, aga nüüd tahaks ta Laurentiusele seda röömu meelsasti valmistada. Herlini pakkumisel jõuti

kokkuleppele, et edaspidi peetakse kooli vaheldumisi - ühel aastal Ristil, teisel Harju-Madisel. 14.novembril 1695 märgib Herlin konsistooriumile esitatud aruandes, et Harju-Madise ja Risti koolid, mis kuningas asutada lasi, on valmis ehitatud ning koolmeistrile määratud tasu- 50 hõbetaalrit kuninga maksudest maha arvestatud. Õiged arved ja kviitungid selle kohta on esitatud.

Huvitav teade Harju-Madise ja Risti oludest pärineb Suure nälja (1695-1697) ajast. 29. jaanuaril 1696 viibisid konsistooriumi istungil G.Herlin ja Risti kirikueestseisja leitnant Leps. Herlin tuletas meelde, et kirikuseaduse järgi peavad need, kes karistuspingist pääsevad, poole trahvist kirikule, poole aga vaestele maksma. Vaestel olevat kihelkonnas varjupaik olemas ning nad ei vajavat nii paljut. Seetõttu teeb ta ettepaneku, et kasutada seda raha, mis kerjustest üle jääb, vaeste noorte (mõeldud on talupoegadest õpilasi) heaks, sest paljudel neist pole leiba või ei suuda nad raamatuid osta. Leitnant Lepsi sõnade järgi oli Risti kirik nii vaene, et nad kogu summat kerjuste jaoks vajavad. Konsistoorium otsustas kahe päeva pärast, et kõik peab käima kirikuseaduse järgi, aga kuivõrd vaesed noored vaeste sekka kuuluvad, võib neist rahadest üht-teist siiski Jumala auks ja jumalakartlikkuse edendamiseks kasutada.

G.Herlini ja G.J.Laurentiuse kauavindunud vaen sai lahenduse 1696. aasta sügisel Herlini lahkumisega. Õieti vahetas ta pastorikoha Tallinna Püha Mihkli rootsi koguduse õpetaja Johannes Aulinusega. Kohavahetuse põhjusena seisab konsistooriumi protokollis - elab Laurentiusega riius. Laurentius kutsuti järgmise aasta aprillis Järva-Jaani õpetajaks, kus ta vene vägede pealetungi ajal 1704.aasta aprillis mõrvati.

Järgmised andmed Risti ja Harju-Madise koolioludest pärinevad 1707.aasta visitatsiooniprotokollidest (vastavalt 29. ja 30.augustist). Katekismust ilma seletusteta teadsid Ristil nii eestlased kui rootslased päris hästi, Lutheri väikestele küsimustele kogudus nii hästi vastata ei osanud, eriti rootslased. Koolide kohta on kirja pandud vastuolulisi andmeid. Varem olevat nii Risti kui Harju-Madise köster pidanud noori oma majas õpetama, kuna Risti koolimaja on valmis ehitamata. Mõlemale (kahele koolmeistrile kokku) on ette nähtud 50 hõbetaalrit aastas, kuid 1699.aastast pole kumbki kogu tasu korralikult kätte saanud. Seetõttu pole neil 1700.aastast alates noorte lugemaõpetamisega korralikult tegeleda õnnestunud. Risti köster Jacob palus, et talle endine tasu tagasi antaks, siis tahab ta ka oma teenistust nii rootsi kui eesti noorte õpetamisel truult ja usinalt pidada. Johannes Aulinus lisas, et Risti köster on hea sepp ja kui tal aega on, saab ta selle tööga ühteist teenida, Harju-Madise köster pole aga muud õppinud kui laulmist ning oleks ammu nälga surnud, kui pastor poleks teda aidanud. Piiskop manitses köstrit uuesti õpetamist alustama ja lubas kindralkubermangu kammerhärradega õpetamistasu asjus rääkida.

Harju-Madisel ütlesid nii vanad kui noored katekismuseeksamil peatükid ilma seletusteta kenasti üles, kuid küsimustele ei osanud eriti vanad inimesed alati korralikult vastata. Oli kurtmist, et vanemad kipuvad oma lapsi liiga hilja leeri ja kooli panema; mispeale kogudust manitseti Jumalat tänama, et lastel üleüldse on võimalus midagi õppida, ja seda ei tohi mitte käest lasta. Kui noored on kohale ilmunud, on köster neid ka võimalustmööda õpetanud. Koolituba on küll olemas, kuid lagunenu. Muus osas korraldati juba Ristil

öeldut. Nagu näha, ei olnud Harju-Madisel enam eraldi koolmeistrit ja laste õpetamine oli nagu mujalgi jäänud köstri ülesandeks. Erandliku kuningalt saadud rahalise toetuse ärajäämisel nivelleerusid kooliolud teistes kihelkondades valitsenud tasemele ning ka koolimajad lagunesid (Pöldvee, 1994, lk. 19- 34; 43- 47).

2.1. LEETSE ALGKOOI

Kooli nimed:

Leetse ja Pällaste Vallakool 1858-1882

Leetse Vallakool 1882-1918

Leetse Algkool 1918-1919

Leetse Algkooli dokumentaalsed materjalid algavad 1869.aastast (TLA, f.679, n.1, s.8). Kuid on leida, et kool on asutatud juba 1858.aastal (Andresen, 1970, lk.36).

Kool töötas nn. "päris- ja vaheskoolina".

Päriskoolis käisid lapsed 5 päeva nädalas. Kool töötas kolme jaoskonnaga. Õpilaste arv oli aastas 20. piires. Suhe poiste ja tüdrukute vahel oli võrdne (Lisa 1a, 1b).

1869-1879/80 õppeaastate laste nimede ja hinnete raamatutest selgub, et hinnati kahte ainet: lugemist ja katekismust. 1880/81. õppeaastast lisandub aineid: lugemine, katekismus, piibli lugemine, kirjutamine, rehikandamine, laulmine, geograafia ning vene (algul ka saksa) keel (TLA, f.679, n.1, s.8-15).

Kui me vaatame nüüd 1880/81 õ-a. tunniplaani, siis näeme, et koolipäev algas kell 9. Ühe tunni kestuseks on märgitud 1 tund s.o. 60 minutit. Kuid võib arvata, et lastel olid siiski ka vahetunnid. Päevas oli 6 tundi. Kella ühest kahele oli pikk paus, pärast mida oli veel 2 tundi. Koolipäev lõppes kell neli. Kuna koolis oli vähe lapsi, olid liitklassid. Nii näemegi tunniplaani, et kui I klassil oli lugemine, siis II ja III klassil kirjutamine või II klassil raamatust kirjutamine ning III klassil peast kirjutamine. Esimene tund oli alati usuõpetus. Kuid huvitav on see, et oli kindlaks määratud, mida tehti mingi päev. Esmaspäeval oli tund Johannese evangeeliumist, teisipäeval Uue seaduse Piiblilood (Uus Testament), kolmapäeval, reedel, laupäeval Vana seaduse Piiblilood (Vana Testament) ning neljapäeval katekismus. Üks tund oli nädalas geograafiat, viis tundi võõrkeelt. Poistele õpetati vene keelt, tüdrukutele saksa keelt või kätetööd. Olulisel kohal oli ka laulmine koos noodi õppimisega (Lisa 10).

Vaheskoolis käisid lapsed, kes olid lõpetanud päriskooli kolm jaoskonda. Nad käisid koolis 1 kord nädalas laupäeviti, kuni leeritamiseni. Seal korraldi üle ja kinnistati esinevalt õpitut. Ka vaheskoolis käis aastas keskmiselt 20 õpilast (Lisa 1a, 1b).

Vahepeal töötas ka nn. poolleeritatud laste klass, mis käis koos 1 kord kuus. Arvatavasti käisid seal need, kes mingil põhjusel ei saanud ühe korraga oma leeritunnistust kätte. Selliseid oli aastas kümne ringis (Lisa 1a, 1b).

Kahel õppeaastal oli veel ka lugemiskool. Mõlemal aastal üle neljakümne õpilasega. Selles koolis arvatavasti süvendati ja parandati laste lugemisoskust (Lisa 1a, 1b).

Hoolega peeti arvet nn. "väetimate" - väikeste laste üle, kes olid kooli tulemas. Kontrolliti, mida nad kodus omandavad (Lisa 1a, 1b).

2. RAHVAHARIDUSEST HARJU-MADISEL KUNI ESIMESE EESTI VABARIIGI ALGUSAASTATENI

2.1. LEETSE ALGKOOL

Kooli nimed:

Leetse ja Pallaste Vallakool 1858-1882

Leetse Vallakool 1882-1918

Leetse Algkool 1918-1919

Leetse Algkooli dokumentaalsed materjalid algavad 1869.aastast (TLA,f.679,n.1,s.8). Kuid on teada, et kool on asutatud juba 1858.aastal (Andresen, 1970, lk.36).

Kool töötas nn. "päris- ja vahekoolina".

Päriskoolis käisid lapsed 5 päeva nädalas. Kool töötas kolme jaoskonnaga. Õpilaste arv oli aastas 20. piires. Suhe poiste ja tüdrukute vahel oli võrdne (Lisa 1a,1b).

1869-1879/80 õppeaastate laste nimede ja hinnete raamatutest selgub, et hinnati kahte ainet: lugemist ja katekismust. 1880/81. õppeaastast lisandub aineid: lugemine, katekismus, piibli lugemine, kirjutamine, rehkendamine, laulmine, geograafia ning vene (algul ka saksa) keel (TLA,f.679, n.1,s.8-15).

Kui me vaatame nüüd 1880/81 õ.-a. tunniplaani, siis näeme, et koolipäev algas kell 9. Ühe tunni kestuseks on märgitud 1 tund s.o. 60 minutit. Kuid võib arvata, et lastel olid siiski ka vahetunnid. Päevas oli 6 tundi. Kella ühest kaheni oli pikk paus, pärast mida oli veel 2 tundi. Koolipäev lõppes kell neli. Kuna koolis oli vähe lapsi, olid liitklassid. Nii näemegi tunniplaanist, et kui I klassil oli lugemine, siis II ja III klassil kirjutamine või II klassil raamatust kirjutamine ning III klassil peast kirjutamine. Esimene tund oli alati usuõpetus. Kuid huvitav on see, et oli kindlaks määratud, mida tehti mingi päev. Esmaspäeval oli tund Johannese evangeeliumist, teisipäeval Uue seaduse Piibllilood (Uus Testament), kolmapäeval, reedel, laupäeval Vana seaduse Piibllilood (Vana Testament) ning neljapäeval katekismus. Üks tund oli nädalas geograafiat, viis tundi võõrkeelt. Poistele õpetati vene keelt, tüdrukutele saksa keelt või kätetööd. Olulisel kohal oli ka laulmine koos noodi õppimisega (Lisa 10).

Vahekoolis käisid lapsed, kes olid lõpetanud päriskooli kolm jaoskonda. Nad käisid koolis 1 kord nädalas laupäeviti, kuni leeritamiseni. Seal korraldi üle ja kinnistati eelnevalt õpitut. Ka vahekoolis käis aastas keskmiselt 20 õpilast (Lisa 1a,1b).

Vahepeal töötas ka nn. poolleeritatud laste klass, mis käis koos 1 kord kuus. Arvatavasti käisid seal need, kes mingil põhjusel ei saanud ühe korraga oma leeritunnistust kätte. Selliseid oli aastas kümne ringis (Lisa 1a,1b).

Kahel õppeaastal oli veel ka lugemiskool. Mõlemal aastal üle neljakümne õpilasega. Selles koolis arvatavasti süvendati ja parandati laste lugemisoskust (Lisa 1a,1b).

Hoolega peeti arvet nn. "väetimate" - väikeste laste üle, kes olid kooli tulemas. Kontrolliti, mida nad kodus omandavad (Lisa 1a,1b).

Sajandi lõpus tunti huvi ka selle üle, kuhu kooli lõpetanud õpilased on edasi läinud õppima. Nii on mõni tüdruk linnas käinud õmblustööd õppimas, poisid enamasti masina- või puusepatöid (TLA,f.679 ,n.1,s.19,20).

Järelvalvet õppetöö ja õpilaste käitumise ning kooliskäimise üle teostasid peale inspektori ja teiste revidentide veel vallakoolikohtu liikmed, peamiselt nn. "kooli vöörmündrid".

Leetse koolil oli peamiselt 2 vöörmündrit. Üks oli Leetsest, teine Kersalust. Vöörmünder käis iga kuu koolis ja tegi kooli protokolliraamatusse sissekande. Sinna märgiti ära kõik puudused, mis leiti. Eriti jälgiti laste puudumisi. Kui mõni laps oli kaua puudunud, kutsuti vallakoolikohtu koosolek kokku, kuhu kutsuti aru andma lapsed ja nende vanemad.

Nii on 1884.aastast olukord, kus isa pole lubanud pojalt koolis käia, väljendades end sõnadega: "mis koolimaja käimine see alati on" (TLA,f.679, n.1,s.1).

Siit on näha, et vanemad oma lapsi enne kodu töö tegemiseks kasutasid, kui kooli saatsid. Kuid tihti oli põhjuseks vaesus - lastele polnud midagi selga anda ning süüa kaasa panna.

Põhjuseta puudumiste puhul määrati vanematele rahatrahv.

Vöörmündrid valiti 1-3.aastaks. Tihtipeale ei osanud ta ise kirjutada ning oma nime taha on tehtud kolm risti (XXX). Nii on viimased ristid Leetse kooli protokolliraamatust aastast 1892 (TLA,f.679, n.1,s.1).

Vallakoolikohus hoolitses ka kooli majandusliku külje eest. Suurimaks kohustuseks oli koolile küttehagude toomine. Kooli hagude raamatust saab teada, et igal talul oli vaja tuua hagu 1-2 koormat. Mõis aga tõi 10 koormat. Samuti otsustas kohus mida koolile muretseda ja ka kooli remondi (TLA,f.679, n.1,s.24).

Kuna koolis oli õpilaste arv väike, siis töötas üks koolmeister.

Algusaastatel töötanud koolmeistrite kohta andmeid pole. Kuid täpsemad andmed on järgmiste kohta:

J.Brennessel- 1873/74-1881/82 õ.-a.

Jakob Neumann alates 1882/83 õ.-a. kuni 1918/19 õ.-a.

Jakob Neumanni kohta on teada, et ta oli lõpetanud Kunda Seminari 1879.aastal. Ning 1911.aastal oli tema palk 170 rubla.

1918/19.õ.-a. statistilise aruande järgi oli sellel ajal J.Neumannil abiks veel 24.aastane Johannes Prozalin. Kes oli lõpetanud Tallinna 4-klassilise Linnakooli ning kutseõiguse omandanud algkoolis õpetaja eksamiga endise Tallinna Nikolai Gümnaasiumi juures. Tema töökoormus oli 30 tundi nädalas (ERA,f.1108, n.4,s.1241).

Leetse Algkool suleti 1920.aastal seoses Paldiskis asuva uue suure algkooli avamisega.

2.2.LAOKÜLA VALLAKOOL

Laoküla Vallakool asutati 1868.aastal. Kool asus Harju-Madise kihelkonnas Kloostri vallas Laokülas.

Kool töötas kolmeõppeaastase pärischoolina.

Ainukesena säilinud kooli viimase kümne tegutsemisaasta

õpilasraamatute järgi võime öelda, et õpilasi oli koolis aastas 14.ringis (TLA,f.678, n.1,s.2,3). Koolis olid liitklassid (Lisa 2).

1901.aasta tunniplaanist näeme, et tunnid algasid kell 9 ja lõppesid kell 4. Päevas oli kuus tundi, välja arvatud laupäeval, kui oli kolm tundi. Tunni pikkus oli 60 minutit, kuhu on arvestatud arvatavasti ka vahetund juurde. Kell 12-1 oli lõuna. Iga päev oli usuõpetus esimeseks tunniks. Vene keelt oli 10 ja eesti keelt 7 tundi nädalas. Tunniplaanis oli 2 võimlemistundi. Geograafiat õpiti II ja III klassis, 4 tundi nädalas tegeldi laulmisega (Lisa 11).

Viimasel kümnel õppeaastal hinnati järgmisi aineid: usuõpetus (mis sisaldas 1 katekismuse tund, 5 piiblitugu ja 1 kirikulaul nädalas), vene keel, eesti keel, aritmeetika, puhtalt kirjutamine, laulmine, võimlemine, käsitöö. Hinnati ka käitumist (TLA,f.678, n.1,s.2,3). Kui võrrelda seda 1901.aasta tunniplaani, siis suuri muudatusi pole toimunud.

Lisaks päriskoolile oli ka nn. "vahekool", kus lapsed käisid peale esimese lõpetamist. Vahekool toimus üks kord nädalas laupäeviti. Seal ei pidanud enam käima, kui leer oli läbi. Igal kevadel kuulati lapsi üle ja kes ei olnud omandanud materjali, pidi jääma nn. "suvetööle". Peale selle olid arvel ka kodulapsed, kelle teadmisi kontrolliti samuti. Koolikohustuse täitmist kontrolliti rangelt. Põhjuseta puudumiste eest võidi määrata rahatrahv.

1918/19. õppeaasta statistilise aruande järgi saame teada, et kooli õpetajaks-juhatajaks oli 22-aastane Tallinna Linna Tütarlaste Kaubanduse Kooli haridusega Ernestine Hütt. Ta oli kooli tulnud 1916.aastal. Kooli haldas Kloostri vald. Koolimaja oli puust ning ehitatud 1868.aastal. Koolis oli ahi ja petrooliumi valgustus (ERA,f.1108, n.4,s.1241).

Kooli õpetajatena-juhatajatena töötasid:

J.Rosenblatt 1901 - 1911

Hugo Kopelmann 1911 - 22.10.1914

Maria Ustermann 22.10.1914 - 14.10.1915

Ida Vrager 14.10.1915 - 1.02.1916

Ernestine Hütt 1.01.1916 - 1919

(TLA, f.678)

Kool suleti 1920.aastal, sest lapsed hakkasid käima uues koolis Paldiskis.

2.3.ÄMARI ALGKOOL

Kooli nimed:

Emmare (Emari) Vallakool 1862 - 1918

Ämari Algkool 1918 - 1922

Emmare Vallakool on asutatud 1862.aastal (Andresen,1970,lk.36).

Säilinud on kooli Põhjaraamat 1868.aastast.

Katkendid sellest raamatust:

" I Kolimaja

1) Kolimaja on Suure ja Liis külla vahel kirrikotee äres, reheallone on paekiwwid, aga toat ja kamber on palkidest ehitud.

Selle hone pitkus on ühekset seitsmejalast sülda, laius kolm ja üks pool sülda, kõrgus on kaheksa jalga.

Uulitsa poole on üks weraw, üks uks ja nelli akend, koppli poole on üks werraw ja kolm akend.

Toadele on üks kerrisega ja korsnaga ahi telliskiwidest tehtud, kolimaja kattus on õlgkattus. Selle kolimaja sees on üks rehetubba, üks walge tubba ja üks kamber[---]

2) Wald on kolimaja mõisaga ühtekokko ehitand 1865 ja 1866-al aastal.

[---]

3) Kolitubba kasutatakse ühteaegu ka kohto ja kogoduse toaks.

II Kolimaad

[---]

1) Anemaad on 156 ruutsülda.

2) Aiamaad toa kõrvas 120 ruutsülda.

3) Põllomaad on Liisküla taga 1 dessetin 975 ruutsülda.

4) Heinamaad on Tallimurro heinamaas 3 dessetinu 450 ruutsülda.[---]

5) Karjamaad [---] 4 dessetinu küllakarjamaade seest.

Kolimaad on üllepea 9 dessetinu 271 ruutsülda ja need lubbatakse mõisa poolest ilma maksota aastast aasta peale nii kaua kui saab lubbamine ülesöeldud.

III Kolimaksud

1) Ahjoküttiks antakse mõisa metsadest, nii kaua kui mõis seda lubbab kolmeistrile 3 sülda puid ja 30 sülda haggi. Kolmeister raiub puud isse, aga perremehed veawat välja.[---]

2) Palka saab kolmeister vallamagasiadast üks ja üks pool setwert rühki, üks setwert ohre, 20 rubla hõbberahe.

Mõisast üks setwert rühki, üks setwert ohre, pool ärjanahk ja 9 dessetinu 271 ruutsülda kolimaad.

[---]

3) Rahapalka sab koliwörmönder kokko korjama ja kolmeistrile kaks kord aastas, se on Jüripä ja Mihklipä kätte andma, iga kord 10 rubla.

[---]

Moona toob kolmeister isse.

4) Pearaha, nekruti raha, korteri kambri raha maksab vald kolmeistri ette. Kolmeister on ühtaegu kaa magariaita ja vallakohto kirjutaja, aga selle ette temmal ei saa isseäranis palk moistetud.

Emmare kohtomajas

sel 16-al Jürri kuupääval 1868

Tallitaja Jakob Willmann XXX

Wolimehed:

Thomas (Hans) Kristal

Johan Hausman"

XXX

XXX

Kõrvalleheküljel kinnitab seda Ämari (Emmare) mõisa valitsuse nimel ka P. von Halles allkirja ja pitsatiga samast kuupäevast (TLA,f.680 ,n.1,s.1,lk.2-6).

Algul siis haldasid kooli vald ja mõis koos. Hiljem ainult Kloostri vald.

Kool töötas kolmejaoskonnalise päriskoolina ja kordus- ehk vahekoolina. Õpilased, kes lõpetasid kolm jaoskonda, pidid veel käima korduskoolis üks kord nädalas.

Sellise väikse kooli kohta oli õpilaste arv päris suur. Keskmiselt oli aastas koolis 25 õpilast. Koolis olid liitklassid (Lisa 3a,3b).

Kui nüüd vaadata 1919/20. õppeaastal kehtinud tunniplaani, siis näeme, et koolipäev ei olnud väga pikk. Tunnid algasid hommikul kell 9. Tundide pikkuseks oli 45 minutit ning vahetundide oma 10. Ainult lõuna tund oli 30 minutit. Viiel päeval nädalas oli neli tundi, nii et tunnid lõppesid juba 12.45. Ainult ühel päeval oli viis tundi ning lõppes 1.40. Usuõpetust oli ainult üks tund nädalas. Teisteks õppeaineteks olid emakeel, ajalugu, arvuteadus, joonistamine, kodulugu, võimlemine, voolimine, käsitöö ning muidugi laulmine (Lisa 12).

Ka sellel koolil olid oma võõrmündrid, kes jälgisid õpilaste kooliskäimist ning lahendasid kooli majandusküsimusi.

Kooli õpilastele korraldati ka ekskursioone. Nii on korraldatud 1919/20. õppeaastal neid Vasalemma marmori murdu ja Kloostri lossivaremetele (ERA, f.1108, n.4, s.1271).

Koolis on õpetajatena-juhatajatena töötanud:

Jaan Õunroos 1870 - 1890

Aleksander Melsas 1895 - 1904

Tõnis Kõll 26.04.1904 - 29.10.1912

Juhan Kiisa 29.10.1912 - 15.10.1914

Heinrich Kaunispak 15.10.1914 - ?

(ERA, f.1108, n.4, s.1241, 1271, 1293, 1311 lk.212)

1.augustil 1923 Ämari Algkool ühendati Kloostri Algkooliga (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.154-155).

2.4. PADISE - ARUKÜLA VALLAKOOL

Padise-Aruküla Vallakool asutati 1862.aastal ja asus Kloostri vallas Arukülas (Andresen, 1970, lk.36).

Kuid on andmeid, et enne kooli avamist õpetas 19.sajandi 50.aastail eelkooliealisi lapsi lugema Siimuri talu peremees Jakob Amberg. Teada on, et kool asus oma algpäevil Padise Uuemõisas (TLA, f.682, n.1, s.1). Uuemõis oli krahvi elamu enne praeguse mõisahoonde ehitamist. Uuemõisa hoone on nüüdseks lammutatud.

Padise-Aruküla Vallakoolis õppis 1863.aastal 21 poissi ja 3 tüdrukut. 1870. aastal ehitati Arukülas koolimaja. Üheks esimeseks õpetajaks Padise-Aruküla Vallakoolis oli Toomas Friedemann (1835-1912), kes oli pärit Annuse talust, kus tema vennapoeg Aleksander kõrges vanaduses oma perekonnaga elas. Toomas Friedemann olevat koolmeistri ametit kaua pidanud. Rahvasuus teati rääkida, et temale tahetud viiekümne aasta ametijuubeliks kinkida hobune ja vedruvanker. Ta pidi olema lugupeetud mees, et teda nii suure kingitusega austada taheti. Hobust ja vedruvankrit millegipärast siiski ei kingitud. Kingitus antud talle sularahas.

Toomas Friedemanni juures olevat õppinud Priidik Ambach, kes hiljem töötas õpetajana Arukülas ja Audeväljal. Priidik Ambach asus kooliõpetajana tööle 1861.aastal. Selle tõendina on säilinud Piibel, mille talle kinkis 25.aastase koolitöö juubeli puhul 1886.aastal Risti kiriku pastor (TLA,f.683,n.1,s.2). Koolmeistri palk oli 1863.aastal 8 tündrit vilja.

Niihästi Toomas Friedemann kui ka Priidik Ambach olid 19.sajandil esimesed koolmeistrid Aruküla Vallakoolis. 1890.-1893.aastal töötas Arukülas kooliõpetajana Sandati-nimeline isik, hiljem Villem Tuulik Saaremaalt 1908.aastani.

1908.-1912.aastal oli õpetajaks Eduard Lember Saaremaalt, kes oli hariduse saanud juba Kuressaare Linnakoolis (1905.a.).

1911.aastal oli õpilasi 29, 1909/10. õppeaastal lahkus kooli lõpetamata kümme õpilast. Õpetaja aastapalk oli 180 rubla.

Pärast E.Lemberit tuli Aruküla kooli õpetajaks Tõnis Kõll. Ta tuli sinna Ämari (Emmare) Vallakoolist.

Oma mälestustes kirjutab Aleksander Küla, kes sai oma hariduse Aruküla Vallakoolis, järgmist:

"Aruküla koolimaja on vanaaja ehitus, ta vanus küünib saja aasatni. Siin Kloostri jõe kaldal, ümbritsetud männimetsast, on ta vastu võtnud palju, palju õpilasi. Juba 1871.aastal, kui minu vanaisa Nigolas tuli kooli naabrusesse Ülejõele elama, oli siin kool. Kooli sisustuseks olid pikad lauad pinkidega. Kolmjalal seisis suur klassitahvel. Seinal rippus Euroopa kaart. Peale selle olid toas veel orel ja õpetaja kantsel, millel seisis gloobus. Kantsli kohal üleval rippusid suured Romanovite portreed - Nikolai II oma emaga.

Õpilasi oli kokku 76. Õpilaste arv aga kasvas 2. ja 3. õppeaastal, sest Ämari koolist tulid siia mitmed õpilased.

Hommikul alustati koolitundi tavaliselt koorilauluga oreli saatel. Seejärel luges korrapidaja-õpilane "Meie Isa" palve. Siis algasid tunnid. Esimene tund oli usuõpetus, millest võttis osa terve kool. Et koolimaja ühes ruumis õppisid kõik kolm klassi koos, jagati tunnid niiviisi, et ühed teiste tööd ei segaks.

Esimeses klassis õpiti emakeeles, teises ja kolmandas klassis pandi rohkem rõhku vene keelele. Nii oli igal kolmapäeval piltlik õpetus vene keeles - seinale riputati suur pilt, mis kujutas endast Venemaa elu ja tööd igal aastaajal, nii kodus kui ka väljas. Õpetaja näitas kepiga pildi osale, mis kujutas lapsi. Ühel olid silmad rätiga kinni seotud. Õpetaja küsis: "Mis lapsed teevad?" See pähkel oli raske katki hammustada, sest lapsed ei teadnud sõna pimesikk vene keeles. Sõna zmurki oli lastele teadmata. Hiljem, kui õpetaja selle sõna tahvlile kirjutas, oli see raskus lahendatud. Taolisi õppepilte oli kaheksa.

Kirjalikke töid tehti sageli nii: õpetaja kutsus ühe lapse klassitahvli juurde, teised jäid oma kohtadele, võtsid krihvliid ja hakkasid tahvlitele kirjutama. Hiljem aga kontrollis õpetaja laste töid. Kui selgus, et mõni laps oli suurelt tahvlielt maha kirjutanud, pandi talle hoiatusega hinne.

Koolimajas oli ka tööjaotus. Nii kütsid kaks poissi igal õhtul koolimajas ahju, kaks tüdrukut aga pühkisid hommikul klassipõranda puhtaks. Nendest töödest oli vaba esimene klass. Samuti tuli igal poisil tuua koolimajja luud. Laupäeviti määras õpetaja korrapidaja järgmiseks nädalaks. Laupäeval lõppes õppetöö kell 12 päeval lauluga "Jumal keisrit kaitse sa".

Viimase kooliõpetajana töötas Aruküla koolimajas Tõnis Kõll. Aliine Täht, kes elas Padisel Arukülas kõrge vanaduseni, on jutustanud oma mälestustest vallakooli päevilt järgmist:

"Mina käisin külakoolis 1896.aastast 1899. aastani. Koolis hakkasin käima kaheksa-aastaselt. Koolitoas olid suured lauad ja nende ümber pikad pingid. Ühel pool istusid poisid, teisel pool tüdrukud. Õpetaja kõneles oma puldis. Koolitoas oli ka suur ahi ja jooginõu. Akende peal olid kooliõpetaja lilled, mida me iga päev kastsime.

Jalas olid õpilastel harilikult pastlad. Seljas oli poistel kodukootud riidest pintsak, jalas püksid. Ka tüdrukutel olid kodukootud riidest kleidid. Talveks muretseti ikka saapad. Kõige tähtsamaks aineks koolis oli usuõpetus. Seda kontrolliti ka "koolikatsumise" ajal. Kooli käisid "katsumas" Madise kirikuõpetaja Hirss, Vasalemma mõisahärra Baggo, Ämari mõisahärra Tritov ja Padise mõisahärra v. Ramm. Ka minu isa käis "koole katsumas". Ta oli Madise kiriku vöormünder, mis tähendab, et ta oli kiriku nõukogus. Kui Vasalemma mõisahärra Baggo käis "kooli katsumas", siis ta lasi kirjutada luuletust õigekirja kontrollimiseks, mis algas nii:

Päike juba madalal on,

mõne sülla kõrgusel.

Aga kui veel üks vanker

Virumaalt alla veeres küla poole...

Kui ma esimeses klassis olin, olid mul kümme käsku nii peas, et sain kirikuõpetajalt kiita.

Vaheaeg oli ainult jõulude aeg, siis oli koolis ka jõulupuu. Jõulupuu ümber lauldi usulisi laule ja mängiti mitmesuguseid mängu. Jõulupuul rippusid pikad kompvکید. Ka jõuluvana käis meil siis külas. Jõuluvanale pidi salmi lugema ja selle eest sai igaüks maiustusepaki. Selle sees olid siis kompvکید ja präänikud.

Kooli lõpetamisel sai igaüks teatelehe. Siis pidas Vasalemma mõisahärra Baggo kõne. Kord olid minul ja mu naabritüdrukul laulud nii peas, et ta kinkis meile mõlemale väikesed punaste kaantega raamatud" (Dreverk, 1996 lk.49- 52).

Ka see kool oli kolmejaoskonnaga. Andmed kooli õpilaste arvu kohta on säilinud ainult kuuelt õppeaastalt. Ning neil aastail oli lapsi koolis ligi 30.

Õpilasi oli neil kuuelt aastal järgmiselt:

1863- 24

1911- 29

1918/19- 12P+13T=25

1919/20- 19P+15T=34

1920/21- 13P+21T=34

1921/22- 12P+18T=30

(TLA, f.682, n.1, s. 1; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.155)

Koolis on töötanud järgmised koolmeistrid:

Toomas Friedemann 1872(?) - 1889

Priidik Ambach ?

Aleksander Sandart 1889 - 1894

Rosenväld 1894 - 1896

Villem Tuulik 1896 - 1908

Eduard Lember 1908 - 1912

Tõnis Kõll 1912 - 1922

J.Aabel 1921 - 1922

(TLA, f.682, n.1, s.1)

Peale mõisate võõrandamist anti Padise mõis üle koolile. Ja nii liitus 1.01.1922 Aruküla kool Kloostri kooliga ja nimetati Kloostri Algkooliks (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.155).

2.5.MADISE-RISTI RAHVAHARIDUSE SELTSI III JÄRGU ERAKOOL

Vastukaaluks sajandivahetuse venestuslainele, mille käigus muudeti kooliharidus Eestimaal venekeelseks, loodi ka Kloostri vallas haridusselts. See registreeriti 9. jaanuaril 1907. Sama aasta 11.veebruari toimunud üldkoosolekul valiti seltsi juhatus: Aleksander Siegfried - Madise pastor, Johannes Vihalem - vallakirjutaja, Villem Tuulik - kooliõpetaja, Juhan Aibast - talumees, Julius Smied - Risti pastor, Karl Kurikjan ja Johannes Reede - kooliõpetajad, Kaarel Klesty, Julius Leinemann ja Juhan Palmkroon.

Algul oli Seltsil 150 liiget. Seltsi liikmeteks olid ka Padise mõisahärrad, nagu Clas v. Ramm, Helene v. Ramm, Caroline v. Ramm, Vasalemma mõisahärra Eduard v. Baggehufvud, Ämari mõisahärra Ernst v. Tritthof, Munalaskme mõisahärra Gerhard v. Hueck, parun Cirard v. Oldekopp, Max Drägemüller. Liikmemaksu tasusid talumehed nii kuis kellelgi võimalik, 50. kopikast 2. rublani, mõisahärrad tasusid 3 kuni 5 rubla.

Seltsi esimeseks ülesandeks oli asutada emakeelne kool ning ehitada koolimaja. Õppetööga koolis otsustati alustada sama aasta sügisel. Clas v. Ramm lubas maja ehitamiseks osta palke tasuta ning anda 100 rubla raha; Ed. v. Baggehufvud lubas 150 palki ja maatüki majaaluseks ühes kahe vakamaa maaga sinna juurde; v. Oldekopp lubas 100 palki ja v. Hueck 35 palki. Karilepa Tõnu peremees Siim Aamisepp lubas tingimusel, kui maja ehitatakse tema maa-alale, kinkida 200 rubla raha ja kaks vakamaad maad ehituskruundiks. Juhan Aibast lubas laenuks 100 rubla ja J.Vihalem ka 100 rubla. Lubajaid oli palju, aga siiski jäi koolimaja ehitamata, kuna raha selleks ei jätkunud, ehitusplatsi kohta ei jõutud kokkuleppele ja ka mõisnike lubadused jäid ainult lubatusteks.

Kool aga taheti siiski käima panna. Kooli otsustati vastu võtta mõlemast soost lapsi, kes vallakooli lõpetanud. Ka vene usku lapsi otsustati vastu võtta, kui preester selleks loa annab. Õppekeeleks määrati eesti keel, ainult Vene ajalugu ja Venemaa geograafia pidid saama õpetatud vene keeles. Õppeainena võeti kooli ka vene keel. Õppekava kokkusaamiseks valiti komisjon, kuhu kuulusid pastor Julius Smied, Villem Tuulik, Johannes Vihalem, Madis Laur ja Juhan Leht mets. Suvel koguti rahalisi annetusi ja korraldati vallamaja õuel näitemüük. Poolaasta lõpus oli seltsil raha kassas 326 rubla 34 kopikat.

Muret tegi kooliruumide küsimus. Clas v. Ramm lubas esialgu kasutada kooliruumi Kurkse mõisas. Kuna aga koolis ei suudetud õppetööd sügisel alustada, jäid need ruumid kasutamata.

1908.aasta 2.jaanuari peakoosolekul soovitas v. Ramm ruumide asjus pöörduda Madise pastori Johannes Brasche (kes oli tulnud vahepeal

lahkunud Siegfriedi asemele) poole, kas mitte tema ei saaks leerituba kooliruumideks lubada. Brasche, kes ka ise samal koosolekul viibis, lubas leeritoa anda tasuta. Nii siis sai ruumide küsimus esialgu lahendatud. Samal koosolekul toimus ka koolile õpetaja valimine. Õpetajaks valiti Rägavere vallakooli õpetaja Gustav Liima, poissmees, 32 aastat vana. Ta oli lõpetanud Rakvere linnakooli ning pedagoogika kursuse ja tal oli linnaalgkooli õpetaja kutse. Palgaks määrati talle 400 rubla aastas, prii korter, küte ja valgustus. Vahepeal oli ülemalt poolt saabunud ettekirjutus - palgata koolile ka vene usu õpetaja ning lubada poisid-tüdrukud segamini koolis käia kuni 11. eluaastani. Õpperaamatuiks tohtis ainult neid raamatuid kasutada, mida õppekorra valitsus heaks kiidab, usuõpetuses ainult neid raamatuid, mida vaimulik tsensor lubab. Kuna seltsil oli vähe raha, otsustati vene usu õpetaja siis palgata, kui vene usu lapsi tuleb kooli vähemalt viis. Samal kuul alustas kool õppetööd Madise leeritoas 10. õpilasega. Õppemaksuks määrati 5 rubla poolaastas ja 50 kopikat hagude raha. Kuni kevadeni töötas kool leeritoas. Järgmisel aastal alustas kool õppetööd Karilepa külas Hans Keskküla majas. Üüri maksti Keskkülale 80 rubla aastas. Kool töötas 1908.aasta jaanuarist kuni 1911.aasta kevadeni, see on 3,5 õppeaastat, Gustav Liima juhatusel. Sellest 2,5 õppeaastat töötas Liima üksinda, viimasel aastal aga palgati tema abijõuks Elviine Valter, palgaga 250 rubla aastas. 1911.aasta kevadel lahkusid mõlemad ametist.

1911.aasta 17.augustil seltsi peakoosolekul arutati kooli sulgemise küsimust, kuna edasiseks tööks puudus ainealine jõud. Et hädast üle saada, võttis seltsi esimees J.Brasche koolijuhataja kohused enda peale ilma palgata ning pani ette võtta tööle naisõpetaja. Selle ettepanekuga olid kõik nõus.

Uueks õpetajaks palgati Helene Lille. Palgaks määrati 350 rubla aastas. Kool viidi jällegi üle leerituppa, kuna Hans Keskküla ei olnud nõus endise üüriga oma maja koolile kasutamiseks andma. Kool töötas leeritoas pastor Brasche juhatusel kuni 1912.aasta kevadeni, mil lõpetas oma tegevuse. Lõpetamise põhjus seisnes selles, et koolide inspektor ei olnud kooliruumidega rahul; samuti ei suutnud selts kooli ülalpidamise kulusid kanda. Kool oli töötanud neli ja pool õppeaastat ning läks seltsile maksma 2450 rubla.

Artur Telgmaa mälestused:

"Esimesse klassi võeti vallakooli haridusega õpilasi. Kooli eesmärgiks oli anda kohalikele lastele emakeelset haridust, kasvatada neist teadlikke eestlasi.

Enamus õpilastest elas internaadis, kus magamistarbed olid isiklikud, samuti toidunõud. Söök valmistati endale ise, kuna teenindavat personali ei olnud. Õpetajaid oli koolis kaks. Juhatajaks oli Gustav Liima. Õpetaja valis haridusseltsi eestseisus. Tal oli nädalas umbes 30-32 tundi. Palka sai aastas ligi 300 rubla. Korteri, kütte ja valgustuse sai õpetaja haridusseltsilt tasuta.

Kooli käisid kontrollimas üks kord aastas kooliinspektorid, kes siis vaatasid üle õppe- ja kasvatustöö koolis.

Õppeained olid: eesti keel, vene keel, saksa keel, matemaatika, loodusõpetus, ajalugu, füüsika, usuõpetus, laulmine ja käsitöö.

Õppetöö kestis mai lõpuni, kuid algust pole täpselt teada. Juunis olid iga klassi lõpul eksamid.

Tunnid algasid iga päev hommikul kell üheksa ning üks tund kestis 45

minutit. Vaheaeg oli 10 minutit, ainult lõunavahetund oli pikem. /ABARIIGI

Sisekorra pidamiseks valiti õpilaste seast korrapidajaid. Koolis tegutses näitering ning oma näidendeid kandsid nad ette haridusseltsi peol igal aastal. Kooli lõppedes esines koolijuhataja lühikese kõnega ja andis lõpetanuile tunnistused" (Telmaa, 1996 lk.53, 99- 101).

3.1 PÕLLKÜLA ALGKOOI

Kooli nimed:

Põllküla Vallakool 1863 - 2.10.1921

Põllküla Algkool 2.10.1921

Põllküla Algkool on asutatud 1863.aastal (Andresen, 1970, lk 36).

Kuni 1.augustini 1923 oli koolis kolm jaoskonda. Arvata võib, et ka selles koolis oli päris- ja vahetool. 1. augustil 1923 sai kool 4-klassiliseks (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151). Ning kui Kloostri vallavolikogu 20.mai 1928 võttis vastu otsuse laiendada koolikohustust 6-klassini, sai koolist Põllküla 6-klassiline Algkool (ERA, f.1108, n.3, s.782).

Koolis oli õpilaste arv üsna suur, mis tingis ka teise õpetaja tööle võtmise. Teine õpetaja oli juba kindlasti 1935/36 õppeaastal. Keskmise õpilaste arv õppeaastal kõikus 30. ja 40. vahel. Alates 3.10.1921 olid Põllküla ja Ameerika kool omavahel seotud. Nimelt olid Põllküla kooli kõrvalklassid Ameeris. Nii olid näiteks need olemas 1921/22., 1922/23. õppeaastal. Koolis olid liiklasklassid. Tavaliselt olid ühes komplektis I-III klass ja teises IV-VI klass (Lisa 4).

Kool asus algul majas, mis ehitati 1862.aastal. Uus maja ehitati 1915.aastal. Seal asus ka õpetaja korter (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151). 1919/20 õ-a. aruandest selgub, et kool on ahjuküttega ja petroollumi valgustusega (ERA, f.1108, n.4, s.1271).

Koolil oli oma hooldekogu (varasema nimega koolikohus ja võõrmiinid), kelle otsustada oli kooliga puutuvad küsimused. 1919/20.aastal sai kool Ameerikast majandusabi saabaste ja palitute näol. Ka nende jaotamine õpilaste vahel kuulus kooli hooldekogu ülesannete hulka (ERA, f.1108, n.4, s.1271).

Kool töötas edasi ka peale 1940. aastat.

Materjale kooli kohta on säilinud väga vähe ja needki lünklikud. Nii on teada vaid osade õpetajate nimed, kes selles koolis töötasid. Nendeks olid järgmised inimesed:

Hans Neumann 1911 (Kunda Seminari haridusega)

Jaak Dreimann kindlasti 1918/19 - 1920/21 (Kihelkonna kooli III kl. lõpetanud)

Aleksander Miil kindlasti 1923/24, 1924/25

Albert Kruus kindlasti alates 1932/33 - 1939/40 - juhataja

Veel töötasid: Elvine Tobias, Hilda Romulus, Emilie Ailik, Emilie Klive, Hilda Öunroos (ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1345, 1377, 1392, 1411; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151).

3. RAHVAHARIDUS HARJU-MADISEL ESIMESE EESTI VABARIIGI LÕPUAASTATENI

3.1. PÖLLKÜLA ALGKOOOL

Kooli nimed:

Põllküla Vallakool 1863 - 2.10.1921

Põllküla Algkool 2.10.1921

Põllküla Algkool on asutatud 1863.aastal (Andresen, 1970, lk.36).

Kuni 1.augustini 1923 oli koolis kolm jaoskonda. Arvata võib, et ka selles koolis oli päriskool ja vahekool. 1. augustil 1923 sai kool 4-klassiliseks (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151). Ning kui Kloostri vallavolikogu 20.mai 1928 võttis vastu otsuse laiendada koolikohustust 6-klassini, sai koolist Põllküla 6-klassiline Algkool (ERA, f.1108, n.3, s.782).

Koolis oli õpilaste arv üsna suur, mis tingis ka teise õpetaja tööle võtmise. Teine õpetaja oli juba kindlasti 1935/36 õppeaastal. Keskmise õpilaste arv õppeaastal kõikus 30. ja 40. vahel. Alates 3.10.1921 olid Põllküla ja Ämari kool omavahel seotud. Nimelt olid Põllküla kooli kõrvalklassid Ämaris. Nii olid näiteks need olemas 1921/22., 1922/23. õppeaastal. Koolis olid liitklassid. Tavaliselt olid ühes komplektis I-III klass ja teises IV-VI klass (Lisa 4).

Kool asus algul majas, mis ehitati 1862.aastal. Uus maja ehitati 1915.aastal. Seal asus ka õpetaja korter. (TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151). 1919/20 õ.-a. aruandest selgub, et kool on ahjuküttega ja petrooliumi valgustusega (ERA, f.1108, n.4, s.1271).

Koolil oli oma hoolekogu (varasema nimega koolikohus ja vöörmündrid), kelle otsustada oli kooliga puutvad küsimused. 1919/20.aastal sai kool Ameerikast majandusabi saabaste ja palitute näol. Ka nende jaotamine õpilaste vahel kuulus kooli hoolekogu ülesannete hulka (ERA, f.1108, n.4, s.1271).

Kool töötas edasi ka peale 1940. aastat.

Materjale kooli kohta on säilinud väga väha ja needki lünklikud. Nii on teada vaid osade õpetajate nimed, kes selles koolis töötasid. Nendeks olid järgmised inimesed:

Hans Neumann 1911 (Kunda Seminari haridusega)

Jaan Dreimann kindlasti 1918/19 - 1920/21 (Kihelkonna kooli III kl. lõpetanud)

Aleksander Miil kindlasti 1923/24, 1924/25

Albert Kruus kindlasti alates 1932/33 - 1939/40 - juhataja

Veel töötasid: Elvine Tobias, Hilda Romulus, Emilie Allik, Emilie Kiive, Hilda Õunroos (ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1345, 1377, 1392, 1411; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.150-151).

3.2. VASALEMMA ALGKOOL

Kool asutati 1859.aastal Vasalemma mõisa vanas rehetares (Andresen, 1970, lk.36). Koolis käisid 12-14 aastased poisslapsed kolm korda nädalas lugemist õppimas. 1864. aastal käivad koolis ka tüdrukud.

1869.aastal asus kool Karilepa külas Mardi talu suitsutares.

1884.aastal ostis vald Kristjan Kreidebergilt maja ja tüki maad Annuste talu küljest. Vald ehitas majale klassiruumide osa juurde ja kool hakkas tööle uues koolimajas. Sellest ajast nimetati kooli Annuste kooliks. Esimene õpetaja oli Madis Laur, kellel oli vastav ettevalmistus.

1899.aastal tuli õpetajaks Johannes Veeman. Ta oli külakoolis omandatud teadmistega mees, kes oli ajateenistuses vene keele selgeks õppinud.

Veemani lahkumise järel töötasid Madis Laur, siis Joosep Mürk, kes läks Nõva kabelisse köstriks. Seejärel oli õpetajaks Kerhle, siis Beate Esko.

1919.aasta sügisel asus õpetajakohale Johannes Treumann. Tema ajal 1919/20 ja 1920/21. õppeaastal toimusid lastel ekskursioonid Kloostri vanalinna mäele ja lossi varemetele (ERA,f.1108,n.4,s.1271).

13.novembril 1922 asutati Vasalemma 6-klassiline Algkool ning 1922/23.õppeaastal toodi kool Annustelt üle Vasalemma mõisa (TLA,f.884, n.4, s.988, lk.126,127).

1922.aastal asusid uues 6-klassilises koolis õppima endise Annuse (Rummu), Ämari ja Maeru (Viigardi) külakooli lapsed. Kool töötas valla ülalpidamisel.

Kooli algusaastatel õpilaste arv oli aastas 20. ringis. Ja nii õpiti ühes suures liitklassis, ühe õpetaja käe all. Kuid alates 20-ndatest aastatest õpilaste arv ületas 50 piiri. Sellega seoses suurenes ka õpetajate arv ning koolis oli 2-3 klassikomplekti. Tavaliselt olid koos I-III klass ja IV-VI klass (Lisa 5).

Koolil oli ka oma raamatukogu, kus 1925.aastal oli õpilaste päralt 114 raamatut, õpetajate jaoks 154 raamatut.

1935.aasta aruandest saab teada, et klasse oli 6, komplekte 3, õpetajaid 3, neist 2 meest. Koolis toimusid õppekäigud ja tervise järelvaatus. Võideldi koolikohustuse täitmise eest. Iga puudumine pidi olema põhjendatud. Koolis töötasid lugemise ring, vaba töö ring, ajakirja ring. Toetust anti õpperaamatute ostmiseks, jalatsite muretsemiseks ja soojaks söögiks.

1939.aastast on pärit koolijuhataja R.Kesa aruanne õpilaste toitlustamise kohta:

Õpilaste üldarv 63, teed saavad 41 (tee maksab 5 senti aastas õpilase kohta, suhkur igalühel oma), kuiva toitu söövad 10, kodus käivad söömas 7, võileib-piim kaasas kuuel.

Mõis, millesse kool asus, kuulus tshehi päritolu mõisnikule Eduard von Baggehufvudile, kes lahkus 1916.aastal Venemaale. Mõis ehitati ajavahemikul 1890-1893 ning selle omanikuks sai peale omaniku lahkumist Tallinna Linna Kooliõpetajate Selts. Kui kool mõisa asus, siis õpilaste käsutusse määrati 4 ruumi. 4 tuba kahele õpetajale asus samuti seal.

Kooliõpetajatena töötasid selles koolis järgmised:

Ajavahemikul 1859-1884 - Kustav Treumann

Müülback

Toomas Friedemann

Toomas Treumann

Madis Laur 1884-1899, 1902/03

Johannes Veeman 1899-1902

Joosep Mürk 1903-1912

Kerhle 1912-1914

Beate Esko 1914-1919

Johannes Treumann 1919-1923, juhataja

Aleksander Leets 1923-?, juhataja

Richard Kleesmann -kindlasti juba 1932/33 õ.-a.-1936, juhataja

Riho Kesa 1936-1940, juhataja

Samuti töötasid õpetajatena:

Hilda Ratassep, Ksenia Lavrov, Julius Oengo, Hilda Õunroos, Hilda

Kesa.

(Roosaru, Pallase, 1991; ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1311, 1345, 1392,

1411)

3.3.AUDEVÄLJA ALGKOOL

Kooli nimed:

Padise-Audevälja Vallakool 1859-1918

Audevälja Algkool 1918-1940

Padise-Audevälja (Haudevälja) Vallakool on asutatud 1859.aastal (Andresen, 1970, lk.36). Selle kohta dokumentaalseid materjale pole. Inimeste mälestustes aga avati kool alles 1870. aastal. Ehk on kool vahepeal lihtsalt mõni aeg kinni olnud ja siis uuesti avatud 1870. Kuid 1925/26 õppeaastal koguti andmeid koolide kohta ning tollane õpetaja Karl Kurikjan kirjutas ülesse kahed mälestused ja protokollis need:

Protokoll.

Käisin ühe talve koolis, see oli 1871.aastal. Koolmeistriks oli Villem Tabanes, kes 1 aasta Audeväljas ametis oli. Enne teda oli kool 1 aasta töötanud. Koolis käisin 3 päeva nädalas. Siis algas tütarlaste kooliskäimine. Õppisin piiblilugu, katekismust, lugemist-kirjutamist, rehkendamist, laulmist.

Audeväljas,

Kadrina Welt

7.juulil 1926.a.

Protokoll.

Käisin esimest talvet koolis 1872.aastal. Õpetajaks oli Jüri Tabanes. Enne teda olid 2 õpetajat ametis olnud, kumbki 1 aasta. Seega on kool asutatud 1870.aastal. Koolis käisin 3 talvet: esimesel talvel 4 päeva nädalas,

teisel ja kolmandal talvel 5 päeva. Kool algas Mardipäeva ajal ja lõppes lihavõtte paiku. Õpetati katekismust, piiblilugu, lugemist, kirjutamist, rehendamist (4 tehet täisarvudega), geograafiat (riigid ja pealinnad), laulmist. Poisid õppisid veel venekeele tähta. Enne kooli asutamist oli ametis keegi kirjamõistja vanem inimene. Lapsed kogunesid kord nädalas kord ühes, kord teises talus, kus neile õppida anti laulusalmisi ja katekismuse tükka, mida järgmisel korral küsiti. Mittemõistmise korral pandi ka nurka. Rändav kool seisis pastori valve all.

Määra külas, Toomas Hinterbach
7.juulil 1926.a.

Alguses õpetatud piiblilugu, katekismust, kirikulaulu, lugemist, kirjutamist ja rehendamist. Õppeaasta kestis oktoobrist aprillini.

Koolis käimine oli sunduslik 1870/71 õ.-a.-l ainult poistele, 1871/72 õppeaastast ka tütarlastele. Poisid käisid 4 päeva, tüdrukud 3 päeva nädalas. 1872/73.õppeaastast 5 päeva nädalas. Koolil oli 3 jaoskonda. Nõrgad õpilased käisid 4 talve koolis. Ka ei võetud nõrga koduse ettevalmistusega lapsi sügisel kooli vastu, vaid jäeti veel aastaks koduse õppimise peale. 1884.aastast lisandusid maateadus ja vene keel.

Päriskooli kõrval töötas laupäeviti peale lõunat kordamise- või vahekool. Seal olid kohustatud käima kõik õpilased, kes kolmeaastase kursuse lõpetanud, kuni leeriajani. Õpetati peamiselt usuõpetust, korraldati ka muid aineid. Kindlat kava ei olnud. See olenes õpetajast. Vahekool kaotati tsaariaja lõpupoole.

Koolimaja asus endises kõrtsihoones, mis 1887.aasta suvel ümberehitati. 1870.aastal andis Padise mõisa omanik Eduard v. Ramm koolile 2,5 tiinu põldu ja 8 tiinu heinamaad (TLA,f.884, n.4, s.988, lk.112-125). Kooli ülalpidajaks oli Kloostri Vallavalitsus ja Padise mõis. Kooli õppetegevuse üle teostasid kontrolli peale teiste revidentide (inspektorite) veel koolikohtu vöormündrid. Audevälja koolil oli 3 vöormündrit- Audevälja, Määra ja Metslõugu külast. Kooli külastati iga kuu. Uuriti kas kõik on korras, lapsed koolis ja vaiksed. Kevadeti kuulati lapsed üle. Siis otsustati, kas on kõlblik lõpetama või mitte (TLA,f.683,n.1,s.2).

Väljavõtte protokolliraamatust:

"Haudevälja kool jäi 9-mal Aprili k.p. seisma ja mina olen koolilapsi 20-mal s.k.p. katsunud. Katsumise juures oli tunda, et järmised allnimetatud poeglapsed ja tütarlapsed mitte heasti ei mõistnud, ja kooli vöormündred, koolmeister ja mina võtsime nõuks, neid veel ükskord sügise läbikatsuda, ja kui nad siis veel ei mõista, neid veel ühe (4-ma) talve peale kooli panna. Poeglaste nimed on: Jakob Woorgot, Jakob Vellmann, Kristian Lehmthal, Madis Reinhard, Adu Einart.

Tütarlapsed on: Liisa Dreving, Kadrina Kleintaß ja Liisa Neudorf.

Haudevälja koolimajas,
20 April 1883

Ernst Mickitz (allkiri)
Risti kiriku õpetaja

Juhan Lehmthal (allkiri)
Adu Buman (allkiri) "

(TLA,f.683,n.1,s.2,lk.120)

Valla koolikohus hoolitses ka kooli majandusliku külje eest. Otsustati mida koolile muretseda, kui palju. Missuguseid remonditöid oleks vaja teha koolimaja ümbruses.

"Protokoll nr.3 29.05.1919

Hoolekogu oli koos koolimaja juures ettetulevate parandustööde üle arupidamas. Et eeloleval sügisel laste arv kasvab, leiti, et on vaja 7 kaheistmelist koolilauda juurde teha lasta, ning ka uus koolitahvel. a 50 m = 400 marka.

Kooliruumide valgendamiseks arvati 3 puuda lupja tarvis minevat a 3.50 m = 10.50 m.

Plank koolimaja ette ja viljapuuaija ümber saab uus tehtud. Ettetulev töö sai Juhan Neuhausile ära kaubeldud päevaviisi teha 10 marka päevas. Rauatöö, nagu väravate hinged ja tapid võttis hoolekogu liige Kristjan Treubladt oma teha" (TLA, f.683, n.1, s.1, lk.18).

Samuti arutati puudustkannatavate laste abistamist kooliraamatutega. Ning kui 1920.aastal tuli Ameerika abi, siis koolikohus otsustas, kellele 10 palitut ja 10 paari saapaid ning sokke anda (TLA, f.683, n.1, s.1, lk.21).

Samuti nõuti sisse ka rahalisi trahve põhjusest puudumiste eest.

Koolikohus võttis vastu ka kooli eelarve (TLA, f.683, n.1, s.1).

Järgnevast protokollist selgub ka Audevälja kooli vara 1921.aastal:

"Protokoll nr.5. 1921

Kooli varanduse nimekiri: 1 orel, 20 koolilauda, 1 kateeder, 2 klassi tahvliit, 1 raamatukapp, 1 laelamp, 1 seinakell, 1 plekkämber, 1 peeker, 1 ahjuroop, 1 modelleerimise käna, 1 gloobus, 10 kaarti, 1 arvamise raam, 1 arvamise kast, 1 koolipitser " (TLA, f.683, n.1, s.1, lk.22).

Kooli võõrmündrid valiti 1.-3. aastaks. Osad neist ei osanud kirjutada. Oma allkirja asemele tehti ristid (XXX). Viimased ristid protokolliraamatus on aastast 1891 (TLA, f.683, n.1, s.2).

Vahepeal, kolmel õppeaastal, oli kool ühendatud Kloostri Algkooliga. Need olid õppeaastad 1921/22 - 1923/24. Kuid 1924/25. õ.-a.-st avati kool uuesti.

Audevälja Algkoolis oli kuni 1928/29. õppeaastani 3 klassi. Kuid alates 1929/30. õppeaastast sai koolist Audevälja 6-klassiline Algkool, seoses Kloostri vallavolikogu koosoleku otsusega 20.maist 1928.

Nimelt sellel koosolekul otsustati kooli kohustust laiendada 20.maist 1928.a.-st V klassi ja 20.maist 1929.a.-st VI klassi peale (ERA, f.1108, n.3, s.782).

Muidugi kohe ei täitunud kõik klassid. Sajandi alguses oli koolis õpilaste arv aastas 30 ringis. Kahekümnendatest aastatest alates oli koolis aastas ligi 50 õpilast (Lisa 6).

Koolis töötasid õpetajatena:

Georg Meigardt 1870

Villem Tabanes 1871

Jüri Treuer 1872

Walk aastast 1886?

Karl Kurikjan u. aastast 1902-1940

Aleks. K.Kurikjan oli Saaremaa Rüütli Seltsi Õpetajate Seminari täiendkursuse lõpetanud. Ning oli koolijuhatajaks.

Alates 1920.-ndatest aastatest tuli õpetajaid juurde ja neid vahetus.

Nii töötasid Audevälja Algkoolis veel:

J.Silberg, Aleksander Esenbaun, Aurelie Berg, Amelie Uudemäe, Erika Bremann, Else Esko (ERA,f.1108,n.4,s.1241, 1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444;TLA,f.683,n.1,s.1, 2).

3.4. KLOOSTRI ALGKOOL

Kloostri Algkool asutati 1919.aastal. Kooli ülalpidajaks sai Kloostri vald.

1919/20 - 1921/22. õppeaastal töötas ainult III ja IV klass ning kool asus Kloostri vallamaja ruumides. Õigemini vallamaja saalis, mis oli ahjuküttega ja petrooliumivalgustusega (TLA,f.884, n.4, s.988,lk.106-107).

Kui 1923.aastal, pärast mõisate võõrandamist, Padise mõisnik v. Ramm lahkus, anti maja üle koolile. Nii sai kool endale maja.

Enne seda 1.jaanuaril 1922 ühendati kooliga Aruküla ja Audevälja koolid. Arukülast tuli kooli õpetajaks ka Tõnis Kõll. Juhatajaks sai Aleksander Koortmann, kes töötas selles ametis kuni 1939.aastani. Koortmann oli üpris kõvakäeline mees (Dreverk,1996, lk.54).

Suletud koolide kõrvalklasside abil oli õpilaste hulk päris suur. Kuid 3.11.1922 avati Vasalemma Algkool, mille tõttu läks ära 40 õpilast.

1.augustil 1924. aastal lahutati Kloostri Algkoolist Audevälja kõrvalklassid, mis läksid tagasi oma kooli ja samal ajal liideti Ämari Algkooli ringkond.

1.augustil 1924. aastal avati ka VI klass.

1925/26. õ.-a. aruandest saab teada, et klassiruumidena oli kasutusel 5 ruumi, oli ka ruum võimlemiseks, internaat ning 4. õpetaja ja kooliteenija korter (TLA,f.884, n.4, s.988,lk.106-107).

1930. - 1940.aastani oli Kloostri Algkool 6-klassiline, õpetajaid oli neli või viis. Peaaegu kõik klassiruumid olid läbikäidavad. Saali oli suurendatud koridori arvel. Saalis peeti üks kord nädalas palvust, mis oli kohustuslik tervele koolile.

Internaat avati siis, kui suleti V ja VI klass Audevälja ja Põllküla koolis.

Internaadis algul keetsid õpilased ise endale toitu, hiljem palgati kokk. Toiduained pidid lapsed kodunt tooma. Kokk võttis ise need laste käest vastu, kuid seejuures ei pidanud ta mingit arvestust. Sööginõud olid õpilastel isiklikud. Lõunavaheajal anti õpilastele teed. Kes tahtis teed juua, pidi tooma paki teed ja jooginõu. Söödi klassilaudadel. Tee tõi ja kallas kruusidesse korrapidaja- õpilane. Lõunavaheaeg kestis tavaliselt 30 minutit (Dreverk,1996, lk.54).

Esimesel kahel õppeaastal oli õpilaste arv koolis 30. ringis. Edaspidi oli see üle saja (Lisa 6).

Kooliõpetajatena töötasid:

L.Laupmann 1919/20 - 1920/21

J.Aabel 1921/22

Aleksander Koortmann 1922/23-1939

Veel töötasid koolis Tõnis Kõll, Mari Voore, Helmut Treuman-Taremaa, Marta Koppel (ERA,f.1108,n.4,s.1271, 1293, 1311, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444;TLA,f.884, n.4, s.988,lk.106-107).

3.4.1. KLOOSTRI TÄIENDUSKOOL

1927/28.õppeaastal avati Kloostri Algkoolis täienduskool. Kool oli kindlasti algkooli juures veel 1932/33.õppeaastal, kuid juba 1935/36. õppeaastal on Ristil (ERA,f.1108,n.4,s.1343).

Kooli asumisel algkooli juures, oli juhatajaks Aleksander Koortmann.

Koolil oli üks klass- 7. klass (tulevikus planeeriti ka 8. klass). Ja sellel klassil oli põllumajanduslik haru.

See sisaldas:

põllupidamine, karjakasvatus, aiandus ja mesindus, naiskäsitöö, kangakudumine, majapidamine, puu- ja rauatöö.

Õpilasteks olid nii poisid kui tüdrukud.

1927/28.õppeaastal oli õpetajaid viis ning ained jagunesid nende vahel nii:

A.Koortmann- kodanikuõpetus, laulmine.

Aime Lekov- põllupidamine, karjakasvatus, väikelooma kasvatus, aiandus, mesindus, põllumajandus õpetus, ühistegevus, arvepidamine, ehitusõpetus.

Adele Sillenberga- naiskäsitöö ja õmblemine, joonistamine, majapidamine.

Ida Ziok- kangakudumine, eesti keel.

Karl Peet- puu- ja rauatöö.

Õpilased käisid ka praktikatundides.

1928/29. õppeaastast sai täienduskooli eestvedajaks Marta Erlich.

Koolis oli õpilasi:

1927/28. õ.-a.-l 5 poissi, 8 tüdrukut, kokku 13

1928/29 -17 tüdrukut

1929/30 - 24 õpilast

1930/31 - 15 õpilast

(ERA,f.1108.n.4,s.1328, 1331, 1334, 1339)

4.PALDISKI HARIDUSELU KUNI 1940. AASTANI

4.1.PALDISKI KOOLID 1917.AASTANI

1864.aastal andis Haapsalu koolidirektor C.Russimann välja raamatu, mis valgustas Paldiski kooliolusid 1770- 1864. aastal. Järgnevate aastate andmed pärinevad ühe arvatava koduloohuvilise sulest.

1770. aastal elas Paldiskis 200. inimese ringis. Harju-Madise kirikuõpetaja kaasabil asutati sinna sel ajal rahvakool.

Esimestel aastakümnetel olid õpetajateks järgmised inimesed:

1. Zacharias Gutmuth; 2. Andreas Henning Witt 1770- 1772; 3. Gille 1772- 1773; 4. rätsepmeister Georg Friedrich Kalk Haapsalust 1.10.1773- 29.09.1798; 5. Haapsalus 1765.aastal sündinud rätsep Georg Gottlieb Kalk 1.10.1798- 26.09.1812.

9. oktoobril 1812 muudeti rahvakool üheks kreiskooli elementaarklassiks ja õpetajaks pandi ametisse 1813. aastal Herman Peter Wilhelmi Hamburgist, kes Palotski juures prantsuse sõdurina vangi võeti, siis Paldiskisse asus ja 23. aastasena siin ametisse asus. Töötas ta siin kuni 6.06.1814. Peale teda asus ametisse Ulrich Wilhelm Schmidt Goldingenist (1.09.1817- 27.06.1829).

Peale seda kreiskool suleti ja avati iseseisev kroonu algkool.

Esimene algkooli õpetaja oli Christian Friedrich Jantes 2.11.1829- 24.02.1832, kes oli teoloog. Siis järgnesid järgmised õpetajad: Jakob Trener 2.04.1832- 17.03.1856; kutsega õpetaja Karl Eduard Wolkes Kuressaarest 14.07.1856- 14.10.1858; Otto Müller Walgust 22.09.1858- 1876; Theodor Johanson 1876- 1877; Adelbert Stimm 1877- 1895; Johann Aidas 1895- 1896; Johann Pilmann 1896.

Selle algkooli kõrvale asutati keiser Aleksander I ukaasiga 24.01.1803.aastal kreiskool, mis avati 21.05.1806. aastal kaheklassilisena kahe õpetajaga. Esimesteks koolmeistriteks olid Joachim Mickwitz Maarja-Magdaleenast ning Ludvig Strickrodt Rudvestadist. Esimene jäi 26.09.1810.-ni, viimane lasti aga varsti oma riiakuse tõttu lahti. Tema asemele tuli Levin Saksimaalt, kes oli sündinud prantsuse potsepa pojana. Levin töötas 5.04.1810- 1.08.1820 ning vallandati liigjoomise tõttu. Siis tuli Karl von Kuhn (25.04.1811- 26.09.1812), kes lahkus ruttu, kuna ei elanud nii väikese palgaga ära. Tema äramineku järel ühendati kooli mõlemad klassid. Levinile järgnesid: Aleksander Nens Tallinnast 29.07.1820- 25.10.1821; Friedrich Hartung 27.10.1821- 22.07.1823; Christian Westberg Võrust 22.07.1823- 1.07.1825; Nikolai Beretsky Moskvast 9.10.1825- 8.10.1826; Paul Borck Tartust 1.07.1825- 22.12.1827. Siis pandi haridusministri korraldusel kreiskool kinni.

Aastal 1821 avas tolleaegse kooliinspektori õde Catharina Nens elanike soovil tütarlaste kooli, mis ainult aprillini 1822, nii siis ühe aasta kestis.

Nii oli siis Paldiskis 100 aasta jooksul olnud 3 kooli, kus õpetajad tihti vahetusid. Õpetajad, kes kauem püsisid, pidasid kõrvalt ka käsitöölise ametit äraelamiseks. Õpilaste keskmiseks arvuks alg- ja kreiskoolis oli aastas

keskmiselt 20. ringis. Tütarlaste koolis oli sellel ühel aastal 10 õpilast.

Miiks siis õpetajad lahkusid? Esimeseks põhjuseks oli muidugi kehv palk. Teiseks aga väga halvad elu- ja töötingimused. Koolimaja sarnanes varemetele. Terves majas oli ainult 1 tuba, mille lagi vihma pidas. Maja katus ja laepalgid olid mädanenud. Üldse käidi koolimajaga hoolimatult ümber. Nii olla seal ühes klassis vahepeal hobuseid hoitud, teise klassiruumi lasknud parun Üksküll endale piljardi üles panna.

Vaatamata kehvadele oludele oli õpetamise tase siiski kõrge, sest 100 aasta jooksul läks 68 last kõrgematesse õppeasutustesse edasi õppima. Ning selle aja kohta on see suur arv.

1877.aasta augustis avab linn direktor Gahlnbäcki nõusolekul 2-klassilise tütarlaste algkooli. See kool töötas 1908.aastani, mil ühendati algkooliga. Tütarlaste kool pidi oma õpilasi ettevalmistama kõrgematesse õppeasutustesse, kuid seda ülesannet ta ei täitnud. 195-st koolis käinust läks edasi õppima ainult 17. Koolis õpiti 4 aastat. Koolis oli juhataja, 8 abiõpetajat ning kohalik vaimulik ja organist. Kooli juhatajateks olid: prl. Koch, prl. Boffen, Reinhardt, prl. Elis Anderson. Linnale maksis ühe tütarlapse koolitus 1718 rubla. see on üle 400 rubla aastas.

Siis lisandus veel kaks erakooli- Õigeusu Erakool (asutatud peale 1886.aastat) ja Luterlaste Kirikukool.

Nii oli siis ühes väikeses linnakeses 4 kooli ning üheski neist ei olnud piisavalt õpilasi. Koolide vahel tekkisid konfliktid. Kooliraha vähendati igal pool. Töö koolides oli puudulik, samuti varustatus õppevahenditega.

Lõpuks siiski luterlik kool suletakse ning 1908 tütarlaste kool ühineb algkooliga.

Paldiski kroonu algkool töötas 1917.aastani (TLA,f.252,n.1,s.4).

4.2. PALDISKI KOOLID 1918-1940

4.2.1. PALDISKI LINNA 6-KLASSILINE ALGKOOL

1917. aasta lõpul evakueeriti Paldiskist kroonu algkool ja selle asemele organiseeriti 1917. aasta lõpul Paldiski reaalprogümnaasium (1917-1919). See töötas 1918. aastal I semestri 6- klassilisena ja 1918/19. õppeaastal I- III ettevalmistusklassina ja I- IV reaalprogümnaasiumi klassina, kokku 7. klassina. Sellepärast nimetati kooli ka järgmisel 1919/20. õppeaastal Paldiski Linna 7- klassiliseks Rahvakooliks (1919/20. õ.-a.). 1920/21. õppeaastast muutus kool tavaliseks kuueklassiliseks Paldiski Algkooliks ja seitsmes klass täiendusklassiks (TLA, f.252, n.1, s.1).

Paldiski Linna 6- klassiline Algkool avati 1918. aasta jaanuaris.

Kool oli avalik algkool, Paldiski linna Harju Maavalitsuse poolt ülalpeetav, kuhu võeti vastu õpilasi mõlemast soost. Õpetajate palgad maksid riik, Paldiski linn ja Harju Maavalitsus. Majanduskulud katsid Paldiski linn ja Kloostri vald (TLA, f.252, n.1, s.79).

Õppekeeleks oli eesti keel. Võõrkeeltena õpetati kooli asutamise algaastail saksa ja teise võõrkeelena inglise keelt. Alates 1927/28. õppeaastast organiseeriti kooli juurde vene keele õpperühmad vene

rahvusest õpilastele. Rühmi oli kaks- üks algajaile, teine edasijõudnuile. Rühma tunde oli 3- 4 nädalas. Peale vene keele õpiti nendes rühmades ka usuõpetust vene keeles.

Samal aastal jäeti kavast välja inglise keel, kuid lastevanemate nõudmisel võeti see uuesti õppekavasse 1934/35. õppeaastal, kuid vabatahtliku ainena.

Õppekursus ulatus I- IV klassini. 1918. aasta jaanuaris võeti vastu õpilasi I- VI klassi, samuti ka järgnevatel õppeaastatel.

1920/21. õppeaastal avati Haridusministeeriumi kooliosakonna loal lisaks algkooli klassidele üks täiendusklass. 1921/22. õppeaastal töötas ka teine täiendusklass. Täiendusklassid töötasid kuni 1922/23. õppeaastani, siis arvatavasti seoses Paldiski Ühisreaalgümnaasiumi asutamisega likvideeriti. Täiendusklassides õpiti keskkooli õppekava järgi (TLA, f.252, n.1, s.3).

Alates 1922/23. õppeaastast töötasid I- VI klassid, kusjuures iga klass moodustas klassikomplekti. 1930/31. õppeaastast alates moodustati klassikomplekte koosnevana mitmest klassist. Koolis oli õpilaste arv aastas 200 ringis. Kui koolis olid veel täiendusklassid ligines see 300. Poiste arv oli ülekaalus (Lisa 8a, 8b).

Tunniplaanides I- VI klassis suuri erinevusi ei olnud. Kui I klassis oli põhilisteks õppeaineteks eesti keel, matemaatika ja kodulugu. Siis näiteks VI klassis on kodulugu asendunud maateaduse ja loodusõpetusega ning juurde on tulnud saksa ja vene keel ning ajalugu (TLA, f.252, n.1, s.4).

Kooli juhatajana töötas kooli asutamisest alates Eduard Kansman, 1926. aasta jaanuarist kuni kooli sulgemiseni August Kirsell.

Kool oli tasuta ainult Paldiski algkooli piirkonda kuuluvatele õpilastele. Lapsed, kes oma elukoha järele kuulusid teise koolipiirkonda, tasusid õppemaksu lastevanemate ja kooli vahelisel kokkuleppel.

Vormiriietust koolil polnud. 1936. aastal tõsteti lastevanemate komitee koosolekul üles vormiriietuse küsimus. Otsustati tarvitusele võtta vormimütsid, kuid nende kandmist kohustuslikuks ei tehtud.

Kool asus Paldiskis varem Mere tänaval, hiljem Sadama (Nikolai) tänav 5.

Koolimaja oli ühekordne paekivi ehitus. Klassid asusid kahes majas. Ühes oli ainult algkool, kuna teist hoonet kasutati ühiselt Paldiski reaalgümnaasiumiga.

Õpilasingidest töötasid kooli juures kirjandusring, muuskaring, lootosring, spordiring, malering ning draamaring. Samuti Kodutütred (asutatud 1933.aastal) ja Noorkotkad (asutatud 1930.aastal). Ning veel tegutses Paldiski Noorte Ühing (asutatud 1937.aastal), mille liikmeteks olid Paldiski Algkooli endised õpilased kuni 20. eluaastani. Dokumentaalsed materjalid ringide tegevusest puuduvad (TLA, f.252, n.1, s.1,10).

Koolis korraldati ka ekskursioone. Näiteks käidi Pühajärvel, Keila-Joal, Pakri saartel, Tartus, Kloostri mõisas jm.(ERA, f.1108, n.4, s.1293; TLA, f.252, n.1, s.81)

Õppe- ja kasvatustöösse puutuvaid küsimusi lahendas pedagoogikanõukogu. Majanduslike küsimuste lahendamiseks kutsuti kokku lastevanemate komitee koosolekud, mida peeti vajaduse järgi. Hoolekogu lahendas peamiselt küsimusi, mis puudutasid kehvemate õpilaste varustamist ja põhjusest koolist puudumise karistamist. Kehvemale õpilastele anti

toetuseks raha, riietust, õppevahendeid või maksuta arstiabi (TLA, f.252, n.1, s.81).

Paldiski Algkooli ja Paldiski Ühisreaalgümnaasiumi õpetajad olid enamuses samad. Nii töötasid koolis järgmised õpetajad:

Jakob Altosaar, Adeline Malm, Roman Espenberg, Marta Sörensen, Richard Kleesman, Eduard Aksim, Emilie Puskar, Elvine Kansman, Jenni Peterson, Anton Angerjas, August ja Petronella Kirsell jpt. (ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444; TLA, f.252, n.1, 1, 3, 79)

Kool suleti 1940. aasta algul seoses sõjaväe baaside ehitamisega Paldiskisse (TLA, f.252).

4.2.2. PALDISKI ÜHISREAALGÜMNAASIUM

Arvatav kooli asutamisaasta on 1922, sest et juba 1922/23. õppeaastal koolis töö käib. Kooli juhatajaks oli ka Paldiski Algkooli juhatajana tegutsev Eduard Kansmann. Koolid mitte ainult ei jaganud juhatajaid, vaid ka koolimaju ning enamus õpetajaidki õpetas mõlemas koolis. 1930/31. õppeaastast on juhatajaks Hartvig Reinvald. Järgnevatest aastatest andmed puuduvad.

Koolis oli 7.- 12. klass. Alates 9-st klassist lisandus reaalarhu.

Mida siis sisaldas reaalarhu? Kohustuslikud õppeained olid järgmised: eesti keel, matemaatika, looduslugu ühes tervishoiuga, maateadus ühes kosmograafiaga, kodaniku- ja majandusteadus, mõtteteaduse eelkursus, saksa keel, inglise keel, joonistamine, käsitöö, laulmine, võimlemine. Vabatahtlikena kuulusid siia juurde veel usuõpetus ja koorilaulmine.

Peale selle olid veel ka valitavad ained: praktilised tööd füüsikas, keemias ja bioloogias; majapidamise õpetus ja tütarlaste käsitöö; joonestamine; orkestri harjutamine, mis sisaldas endas puhkpilli või keelpilli õpetust.

Õppemaks oli 30 krooni aastas (ERA, f.1108, n.4, s.1325, 1337).

Õpilaste arv koolis (sellest ajast, mis õnnestus leida) keskmiselt ligines sajale. Kusjuures tüdrukute osakaal oli natuke suurem poiste omast (Lisa 9).

Peale juba kahe eelnevalt nimetatud juhataja töötasid koolis järgmised inimesed:

Viktor Arak, August ja Petronella Kirsell, Elisabeth Käärik, Adalbert Lesta, Emilie Puskar, Linda Pärt, Herbert Ranna, Helmi Mathiesen, Karl Lind, Karl Kogermann, August Viik, Rosalie Rall, Mihkel Tedre jt. (ERA, f.1108, n.4, s.1311, 1318, 1321, 1325, 1327, 1330, 1333, 1337)

Kool töötas edasi ka peale 1940. aastat.

4.2.2.1. Kalaasjanduse täienduskool

Kalaasjanduse Täienduskool asus Paldiski Ühisreaalgümnaasiumi juures aastail 1927-1932 ning juhatajaks oli Eduard Kansman.

Nii nagu nimi juba ise ütleb õpetati seal kalandust. Juurde anti ka üldarendavaid aineid. Õpetati seal selliseid aineid: tööõpetus, kala säilitamine ja töötlemine- kala tehnoloogia, üld- ja kutseala tervishoid, veesõit ja mootorite tundmine, füüsika, keemia, eesti keel, kirjavahetus.

Huvitav on see, et seal koolis õppisid ka tüdrukud. Õpilaste arv oli väga erinev:

1928/29 26 õpilast

1929/30 11p+15t=26õpilast

1930/31 32p+12t=44õpilast

(ERA, f,1108, n.163; n.1331, 1334, 1339)

Kool suleti 1932.aastal.

Vaatamata sellele, et kihelkond oli suhteliselt väike, töötas seal kõrgperioodil, s.o. käesoleva sajandi esimestel kümnenditel, 11 kooli, millest 9 olid algkoolid. Nende hulka kuulus Paldiski Algkool, sest Paldiski linn jääb selle kihelkonna piiridesse. Peale selle asus Paldiski linnas ka reaalprogümnaasium.

Üks oluline seik on minu arvates see, et just Harju-Madisel (külas) loodi tsaarivõimu ajal erakool, kohaliku pastori Brashe eestvedamisel, eesti valmu ja keele elushoidmiseks. Seda just nimelt seal, kus enam kui 200 aastat tagasi pani aluse Eesti rahvakoolile B.G.Forselius.

Nendest koolidest on välja sirgunud palju oma kodukandile ning kogu Eestile olulisi inimesi, kes on pöödnud nii kunsti kui haridust edasi viia. Nii näiteks töötas Vasalemmas Julius Oengo, Kloostri Enn Vaigur, Paldiskist on pärit ja inspiratsiooni saanud skulptor Amandus Adamson.

Praeguseks ajaks töötab nimetatud 11-st koolist 3- Vasalemma Põhikool, Padise Põhikool ja kool Paldiskis.

KOKKUVÕTE

Kuigi enamus asju meie elus on ebapüsivad, koolid Harju-Madise kihelkonnas on olnud siiski suhteliselt püsiv nähtus. Üks suurem valge laik, mis siin leidis, on enamustel Eesti koolidel keeruliste ja raskete aegade tõttu.

Harju-Madise kihelkonna koolide kohta materjale otsides ning läbi töötades suuri hulki arhiivandmeid, leidsin oma suureks üllatuseks palju huvitavaid, veel publitseerimata fakte. Andmed vaadeldavate koolide kohta on siiski lünklikud, sest paljud materjalid on sõdades ja tulekahjudes hävinenud.

Vaatamata sellele, et kihelkond oli suhteliselt väike, töötas seal kõrgperioodil, s.o. käesoleva sajandi esimestel kümnenditel, 11 kooli, millest 9 olid algkoolid. Nende hulka kuulus Paldiski Algkool, sest Paldiski linn jääb selle kihelkonna piiridesse. Peale selle asus Paldiski linnas ka reaalprogümnaasium.

Üks oluline seik on minu arvates see, et just Harju-Madisel (külas) loodi tsaarivõimu ajal erakool, kohaliku pastori Brashe eestvedamisel, eesti vaimu ja keele elushoidmiseks. Seda just nimelt seal, kus enam kui 200 aastat tagasi, pani aluse Eesti rahvakoolile B.G.Forselius.

Nendest koolidest on välja sirgunud palju oma kodukandile ning kogu Eestile olulisi inimesi, kes on püüdnud nii kunsti kui haridust edasi viia. Nii näiteks töötas Vasalemmas Julius Oengo, Kloostri Enn Vaigur, Paldiskist on pärit ja inspiratsiooni saanud skulptor Amandus Adamson.

Praeguseks ajaks töötab nimetatud 11-st koolist 3- Vasalemma Põhikool, Padise Põhikool ja kool Paldiskis.

20. ERA, f.1108, n.4, s.1331

21. ERA, f.1108, n.4, s.1333

22. ERA, f.1108, n.4, s.1334

23. ERA, f.1108, n.4, s.1337

24. ERA, f.1108, n.4, s.1339

25. ERA, f.1108, n.4, s.1343

26. ERA, f.1108, n.4, s.1345

27. ERA, f.1108, n.4, s.1362

28. ERA, f.1108, n.4, s.1377

29. ERA, f.1108, n.4, s.1382

30. ERA, f.1108, n.4, s.1411

31. ERA, f.1108, n.4, s.1426

32. ERA, f.1108, n.4, s.1444

33. TLA, f.252, n.1, s.1

34. TLA, f.252, n.1, s.3

35. TLA, f.252, n.1, s.4

36. TLA, f.252, n.1, s.10

37. TLA, f.252, n.1, s.75

38. TLA, f.252, n.1, s.79

39. TLA, f.252, n.1, s.81

40. TLA, f.252, n.1, s.82

41. TLA, f.678, n.1, s.1

42. TLA, f.678, n.1, s.2

43. TLA, f.678, n.1, s.3

KASUTATUD KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid:

1. ERA, f.1108, n.3, s.148
2. ERA, f.1108, n.3, s.161
3. ERA, f.1108, n.3, s.163
4. ERA, f.1108, n.3, s.782
5. ERA, f.1108, n.3, s.801
6. ERA, f.1108, n.3, s.816
7. ERA, f.1108, n.3, s.832
8. ERA, f.1108, n.3, s.860
9. ERA, f.1108, n.4, s.1241
10. ERA, f.1108, n.4, s.1271
11. ERA, f.1108, n.4, s.1293
12. ERA, f.1108, n.4, s.1311
13. ERA, f.1108, n.4, s.1318
14. ERA, f.1108, n.4, s.1320
15. ERA, f.1108, n.4, s.1321
16. ERA, f.1108, n.4, s.1325
17. ERA, f.1108, n.4, s.1327
18. ERA, f.1108, n.4, s.1328
19. ERA, f.1108, n.4, s.1330
20. ERA, f.1108, n.4, s.1331
21. ERA, f.1108, n.4, s.1333
22. ERA, f.1108, n.4, s.1334
23. ERA, f.1108, n.4, s.1337
24. ERA, f.1108, n.4, s.1339
25. ERA, f.1108, n.4, s.1343
26. ERA, f.1108, n.4, s.1345
27. ERA, f.1108, n.4, s.1362
28. ERA, f.1108, n.4, s.1377
29. ERA, f.1108, n.4, s.1392
30. ERA, f.1108, n.4, s.1411
31. ERA, f.1108, n.4, s.1426
32. ERA, f.1108, n.4, s.1444
33. TLA, f.252, n.1, s.1
34. TLA, f.252, n.1, s.3
35. TLA, f.252, n.1, s.4
36. TLA, f.252, n.1, s.10
37. TLA, f.252, n.1, s.75
38. TLA, f.252, n.1, s.79
39. TLA, f.252, n.1, s.81
40. TLA, f.252, n.1, s.82
41. TLA, f.678, n.1, s.1
42. TLA, f.678, n.1, s.2
43. TLA, f.678, n.1, s.3

44. TLA, f.679, n.1, s.1
45. TLA, f.679, n.1, s.2
46. TLA, f.679, n.1, s.4
47. TLA, f.679, n.1, s.5
48. TLA, f.679, n.1, s.6
49. TLA, f.679, n.1, s.7
50. TLA, f.679, n.1, s.8
51. TLA, f.679, n.1, s.9
52. TLA, f.679, n.1, s.10
53. TLA, f.679, n.1, s.11
54. TLA, f.679, n.1, s.12
55. TLA, f.679, n.1, s.13
56. TLA, f.679, n.1, s.14
57. TLA, f.679, n.1, s.15
58. TLA, f.679, n.1, s.16
59. TLA, f.679, n.1, s.18
60. TLA, f.679, n.1, s.19
61. TLA, f.679, n.1, s.20
62. TLA, f.679, n.1, s.21
63. TLA, f.679, n.1, s.22
64. TLA, f.679, n.1, s.23
65. TLA, f.679, n.1, s.24
66. TLA, f.680, n.1, s.1
67. TLA, f.680, n.1, s.3
68. TLA, f.680, n.1, s.4
69. TLA, f.682, n.1, s.1
70. TLA, f.683, n.1, s.1
71. TLA, f.683, n.1, s.2
72. TLA, f.683, n.1, s.3
73. TLA, f.884, n.4, s.988

Kirjandus:

74. Andresen, L. 1970. Eesti rahvakoolide võrk 19.sajandil. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut.
75. Andresen, L. 1975. Eesti rahvakoolide võrk 18.sajandil. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut.
76. Andresen, L.1989. Eesti rahvakool 300-aastane. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut.
77. Andresen, L. 1995. Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani. Tallinn: Avita.
78. Dreverk, J. 1996. Koolielust Padise vallas. Raamatus Harju-Madise 700. Kilde kiriku ja kihelkonna ajaloost. AS Pakett trükikoda, 48-54.
79. Põldvee, A. 1994. Rahvaharidusest Harjumaal rootsi ajal (1561- 1710). Raamatus Harju Muuseum 1989- 1993. Artikleid ja aruandeid. Tallinn: Oktoober, 19-34; 43-47.

700. Kilde kiriku ja kihelkonna ajalooost. AS Pakett trükikoda, 99-101.

Periododika:

Õpilaste arv Leetse Algkoolis:

ÕPPEAASTA	PK			VK			1X			LK			V		
	P	T	K	P	T	K	P	T	K	P	T	K	P	T	K
1869	35	30	65			0									
1873/74	16	7	23	23	10	33									
1876/77	13	15	28			0	9	3	12	19	25	44			
1877/78	19	22	41	9	11	20	4	6	10	21	28	49			
1878/79	11	20	31	17	14	31	4	1	5				17	13	30
1879/80	14	18	32	12	22	34	7	5	12				8	11	19
1880/81	19	18	37	14	21	35	4	6	10				5	5	10
1881/82	20	15	35	10	17	27	5	8	13				16	19	35
1882/83	19	13	32	16	22	38							11	15	26
1883/84			15			8									
1884/85	12	13	15	14	15	29	4	5	9				16	14	30
1885/86	13	15	28	13	17	30	3	6	9				18	10	28
1886/87	14	8	22	13	11	24	6	3	9				9	15	24
1887/88	10	9	19	10	12	22							11	12	23
1888/89	4	9	13	16	7	23							3	2	5
1889/90	9	7	16	17	8	25							8	8	16
1890/91	8	9	17	8	7	15							13	6	19
1891/92	10	6	16	5	11	16							9	9	18
1892/93	5	1	6	9	8	17							7	8	15
1893/94	8	12	20	4	10	14							12	6	18
1894/95	10	9	19	3	10	13									
1895/96				4	11	15							7	7	14
1896/97			19	7	14	21									5
1898/99	10	12	22	15	10	25									
1899/00			37												
1900/01			36												
1901/02			25												
1902/03			18												
1903/04			18												
1904/05			18												
1905/06			17												
1906/07			20												
1907/08			20												
1908/09			18												
1910/11			13												
1911/12			15												
1912/13			22												
1913/14			26												

1903/04- 30

1904/05- 31

1918/19- 42

1919/20- 44

[illegible]

PL - päriskeel

VK - vahekool

1X - 1 kord kuus

LK - lugemiskool

V - väikesesd

Koostatud: TLA, f.679, n.1, s.5-16; 18-23

Õpilaste arv Laoküla Vallakoolis:

1911/12 14 õpilast I-II klassis

1912/13 18 õpilast I- II klassis, neist 7P ja 11T

1913/14 21 õpilast I- III klassis, neist 8P ja 13T

1914/15 14 õpilast I- III klassis, neist 5P ja 9T

1915/16 13 õpilast I- III klassis, neist 7P ja 6T

1916/17 12 õpilast I- III klassis, neist 6P ja 7T

1918/19 13 õpilast I- III klassis, neist 7P ja 6T

Koostatud: TLA, f.678, n.1, s.2, 3

Õpilaste arv Ämari Algkoolis:

1895/96- 20

1896/97- 20

1897/98- 26

1898/99- 27

1899/1900- 29

1900/01- 26

1901/02- 31

1902/03- 28

1903/04- 30

1904/05- 31

1910/11- 29

1911/12- 29

1912/13- 20

1913/14- 26

1914/15- 34

1915/16- 18

1916/17- 16

1917/18- 23

1918/19- 42

1919/20- 44

LISA 3b

Õpilaste arv Audevälja Algkoolis:

1905/06- 34	1920/21- 35
1906/07- 40	1921/22- 31
1907/08- 35	1922/23- 26
1908/09- 40	1923/24- 58
1909/10- 33	

Koostatud:TLA, f.680, n.1, s.4;TLA,f.884, n.4, s.988, lk.154,155

LISA 4

Õpilaste arv Põllküla Algkoolis:

1911- 28	1929/30- 38
1918/19- 10P+9T=19	1930/31- 39
1919/20- 12P+22T=34	1932/33- 37
1920/21- 11P+18T=29	1934/35- 39
1921/22- 19P+18T=37	1935/36- 49
1922/23- 31P+27T=58	1936/37- 58
1923/24- 37P+28T=65	1937/38- 55
1924/25- 29P+17T=46	1938/39- 65
1928/29- 29	1939/40- 58

Koostatud:ERA, f.1108, n.3, s.161, 163, 801, 816, 832, 860; ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392;TLA, f.884, n.4, s.988,lk.150-151

LISA 5

Õpilaste arv Vasalemma Algkoolis:

1863- 11	1929/30- 85
1864/65- 22	1930/31- 86
1911- 24	1932/33- 86
1918/19- 21	1934/35- 78
1919/20- 31	1935/36- 80
1920/21- 26	1936/37- 76
1922/23- 83	1937/38- 68
1923/24- 95	1938/39- 65
1924/25- 102	1939/40- 86
1928/29- 62	

Koostatud:ERA, f.1108, n.3, s.161, 163, 801, 816, 832, 860; ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.126,127

LISA 6

Õpilaste arv Audevälja Algkoolis:

1901/02- 29
 1902/03- 30
 1903/04- 25
 1904/05- 19+24 kordajat
 1905/06- 21+22 kordajat
 1906/07- 27
 1907/08- 27
 1911- 38
 1915-62
 1918/19- 35
 1919/20- 48
 1920/21- 47

1924/25- 44
 1928/29- 49
 1929/30- 46
 1930/31- 59
 1932/33- 52
 1934/35- 56
 1935/36- 47
 1936/37- 49
 1937/38- 45
 1938/39- 52
 1939/40- 50

Koostatud: ERA, f.1108, n.3, s.161, 163, 801, 816, 832, 860; ERA, f.1108, n.4, s.1241, 1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444; TLA, f.682, n.1, s.3; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.112-125

LISA 7

Õpilaste arv Kloostri Algkoolis:

1919/20- 10P+19T=29
 1920/21- 20P+18T=38
 1921/22- 66P+85T=151
 1922/23- 66P+74T=140
 1923/24- 62P+64T=140
 1924/25- 77P+67T=144
 1928/29- 90
 1929/30- 112

1930/31- 107
 1932/33- 119
 1934/35- 116
 1935/36- 113
 1936/37- 112
 1937/38- 113
 1938/39- 111
 1939/40- 107

Koostatud: ERA, f.1108, n.3, s.161, 163, 801, 816, 832, 860; ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444; TLA, f.884, n.4, s.988, lk.106,107

LISA 8a

Paldiski Algkooli õpilaste arv:

1918/19- 90P+73T=163
 1919/20- 151P+105T=256
 1920/21- 152P+129T=281
 1921/22- 151P+126T=277
 1922/23- 135P+96T=231

1928/29- 85P+62T=147
 1929/30- 89P+80T=169
 1930/31- 83P+81T=164
 1931/32- 84P+84T=168
 1932/33- 82P+82T=164

LISA 8b

1923/24- 118P+103T=221
1924/25- 107P+88T=195
1925/26- 96P+67T=163
1926/27- 89P+71T=160
1927/28- 80P+59T=139

1933/34- 80P+84T=164
1934/35- 71P+80T=151
1935/36- 66P+75T=141
1936/37- 65P+67T=132
1937/38- 71P+68T=139
1938/39- 108

Koostatud:ERA, f.1108, n.3, s.148, 161, 163, 816, 832, 860; ERA, f.1108, n.4, s.1271, 1293, 1345, 1362, 1377, 1392, 1411, 1426, 1444; TLA, f.252, n.1, s.3, 4, 75, 81, 82

LISA 9

Paldiski Ühisreaalgümnaasiumi õpilaste arv:

1922/23- 45
1924/25- 36P+38T=74
1925/26- 43P+41T=84
1926/27- 37P+48T=85
1927/28- 42P+60T=102
1928/29- 112
1929/30- 46P+65T=111
1930/31- 107

Koostatud:ERA, f.1108, n.3, s.148, 161, 163; ERA, f.1108, n.4, s.1311, 1318, 1320, 1321, 1325, 1327

	E	T	K	N	R	L
9-10	Johannese Evang.	Uue seaduse Piibllilood	Vana seaduse Piibllilood	Katekismus	Vana seaduse Piibllilood	Vana seaduse Piibllilood
10-11	1. näd.- kirjutamine 2. näd.- rehkendam. nooremad-uurimine	R E H K E N D A M I N E				
11-12	katekismus	III-katekismus I,II-piibllisalmid	II,III-lugemine+ veerimine I-kirjutamine	lugemine	II,III- lugemine+ veerimine I-kirjutamine	II,III-lugemine maailmas sündinud asjust I-kirjutamine
12-1	loetamine	II,III- kirjutamine I-lugemine	III peast kirjutamine II-raamatust välja kirjutamine I-lugemine	II,III-sõna järel kirjutamine I-kirjutamine	II,III- kirjutamine I-lugemine	II,III raamatust välja kirjutamine I-lugemine
1-2	P Ä R A S T L Õ U N A T					
2-3	laulmine	poisid vene keel, tüdrukud saksa keel ehk kätetööd				
3-4	õpetus misjonitööst ehk maailma sündinud asjust	laul ja noodi õppimine	laulmine	geograaphie	laulmine ja noodi õppimine	laulmine ja noodi õppimine

J. Rosenblatt'i 1901.a. tunniplaan Laoküla Vallakoolis:

AEG	E	T	K	N	R	L
9-10	PIIBLILUGU		KATEKISMUS	PIIBLILUGU		KATEKISMUS
10-11	ARITMEETIKA		VENE KEEL		ARITMEETIKA	VENE KEEL
			lugemine	I-lugemine II, III-kirjutamine		
11-12	VENE KEEL		ARITMEETIKA		VENE KEEL	ARITMEETIKA
	I-kirjutamine II, III-lugemine	lugemine				
12-1	LÕUNA					
1-2	I - EESTI KEEL kirjutamine II, III-GEOGRAAFIA	I - EESTI KEEL lugemine II, III-GEOGRAAFIA	VENE KEEL I-lugemine II, III-kirjutamine	I - EESTI KEEL lugemine II, III-VENE KEEL	VÕMLEMINE	
2-3	EESTI KEEL lugemine	EESTI KEEL kirjutamine	EESTI KEEL lugemine	VÕIMLEMINE	EESTI KEEL lugemine	
3-4	LAULMINE	VENE KEEL	LAULMINE	VENE KEEL	LAULMINE	

Koostatud: TLA, f.678, n.1, s.1

1919/20 õ.-a tunniplaan Ämari Algkoolis:

AEG	E	T	K	N	R	L
9.00-9.45	Emakeel (grammatika)	Ajalugu	Emakeel sõnajärel kirjutamine	Emakeel kirjalikud tööd I	Emakeel sõnajärel kirjutamine	Usuõpetus
9.55-10.40	Kodulugu	Arvuteadus	Kodulugu	Kodulugu	Arvuteadus	Emakeel (grammatika)
10.50-11.30	Joonistamine	Võimlemine	Võimlemine	Arvutamine	Kodulugu	Käsitöö
12.00-12.45	Laul	Emakeel kirjalikud tööd I	Arvutamine	Käsitöö	Laulmine	Võimlemine
12.55-1.40	Arvutamine II					

Koostatud: TLA, f.680, n.1, s. 3